

„Polska Bibliografia Literacka” jako obszar metarefleksji literaturoznawczej

W referacie *Organizacja Biblijografji w Polsce*, omawianym przeze mnie w rozdziale trzecim, Stefan Vrtel-Wierczyński wyłożył swoją koncepcję bibliografii ogólnej druków zwartych i bibliografii zawartości czasopism, która miałyby być podstawą dla przygotowanych później bibliografii specjalnych, przede wszystkim bibliografii literackiej. W podsumowaniu wyraził on opinię, że

należycie uskutecznioma organizacja biblijografji będzie miała niewątpliwie wpływ duży na rozwój nauki. W sposób korzystania ze źródeł wprowadzi porządek, dokładność i ścisłość, oprze wszelkie badania na podstawie gruntownej i trwałej, otworzy rozległe horyzonty, ułatwi niesłychanie żmudne poszukiwania i gonitwę za rozprószonym, niedostępnym dziś materiałem, ocali od zmarnowania się mnóstwo energii, wpłynie na przyśpieszenie ogólnego postępu wiedzy. Biblijografia przestanie być suchym i martwym spisem dat, nazwisk, tytułów, w metodologii badań będzie, więcej niż dotąd, czynnikiem żywotnym i twórczym, a niejednokrotnie źródłem nowych pomysłów i założeń¹.

Koncepcję tę udało się Vrtelowi-Wierczyńskiemu zrealizować częściowo. „Polska Bibliografia Literacka” jest jedną z zapowiadanych w tym tekście bibliografii specjalnych druków zwartych i zawartości

¹ Stefan Vrtel-Wierczyński, *Organizacja Biblijografji w Polsce...*, dz. cyt., s. 32.

czasopism. Jej ponad siedemdziesięcioletnia historia pokazuje, że z czasem nie traci ona swoich podstawowych funkcji – nadal informuje o ukazujących się tekstach literackich oraz publikacjach na ich temat – ale zyskuje też nowe.

PBL ma obecnie charakter dualny. Po pierwsze, jest zarazem bibliografią bieżącą i bibliografią retrospektywną. Daje informacje o współczesnej literaturze, aktualnie publikowanych pracach naukowych, ale jednocześnie jej archiwalne roczniki są dla współczesnych czytelników źródłem wiedzy o procesach, które zaszły w humanistyce po II wojnie światowej. Po drugie, jest zarówno źródłem informacji o publikacjach, które są potrzebne w badaniach naukowych, jak i przedmiotem badań naukowych z zakresu literaturoznawstwa. Zmiany struktury działów rzeczowych, które zachodziły w PBL wraz ze zmianami w dokumentowanych dyscyplinach naukowych, mogą być tematem badań dotyczących historii nauki – w tym przypadku literaturoznawstwa, teatrologii, filmoznawstwa. Prześledzenie struktury działów PBL w poszczególnych latach pozwala zauważyć, że bibliografia utrwaliła terminologię charakterystyczną dla różnych etapów rozwoju dyscypliny i ówczesnego stanu wiedzy. Przykładem mogą być nazwy epok literackich.

Zanim do tego przejdę, muszę zrobić jedno zastrzeżenie dotyczące sposobu podawania informacji o roku dedykacji i roku wydania poszczególnych roczników PBL. Analizując zmiany, jakie zaszły w nazewnictwie działów rzeczowych, będę podawać zarówno rok dokumentowany w bibliografii (rok dedykacji), jak i rok wydania. Jest to ważne z dwóch powodów. Po pierwsze, omawiana bibliografia wydawana była z opóźnieniem, w niektórych przypadkach kilku-, a nawet kilkunastoletnim. Dystans dzielący rok wydania i rok dedykacji mógł sprzyjać wprowadzaniu nowej terminologii, ugruntowanej już w bieżącej literaturze przedmiotu. Po drugie, początkowo roczniki PBL nie ukazywały się po kolei. Rozpoczynający serię tom za lata 1944/1945 wydany w roku 1957 wcale nie był pierwszym, który się ukazał. Był nim tom za rok 1948, wydany w roku 1954. Po opracowaniu i wydaniu tomów za lata: 1948 (wyd. 1954), 1947 (wyd.

1956), 1944/1945 (wyd. 1957), 1946 (wyd. 1958), 1949 z dodatkiem za lata 1944–1949 (wyd. 1958), kolejnym, który się ukazał, był tom za rok 1956 (wyd. 1960). Następne tomy bibliografii były publikowane po kolei. Brakujące opracowania za pierwszą połowę lat 50. ukazały się z dużym opóźnieniem jako tomy podwójne: za lata 1950/1951 w roku 1967, za lata 1952/1953 w roku 1972, za lata 1954/1955 w roku 1978.

Pierwszy w kolejności wydawania tom PBL za rok 1948 (wyd. 1954) w „Historii literatury i krytyce literackiej” miał następujące poddziały:

Od średniowiecza do poł. w. XVIII
Oświecenie, romantyzm, pozytywizm
Naturalizm, Młoda Polska
Dwudziestolecie międzywojenne
Literatura współczesna².

W kolejnych tomach, czyli za lata 1944/1945–1947 i 1949 (wyd. w latach 1956–1958), struktura poddziałów prezentowała się następująco:

Literatura staropolska
Oświecenie, Romantyzm
Literatura lat 1863–1939
Literatura współczesna³.

Następny w kolejności ukazywania się był tom za rok 1956 (wyd. 1960). Wprowadzono wówczas strukturę poddziałów, która utrzymała się do ostatniego tomu wydanego drukiem, czyli PBL za rok 1988 (wyd. 2000), i została przeniesiona do bazy danych PBL:

² „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1954, s. v.

³ „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1957, s. v.

Literatura staropolska
Oświecenie
Romantyzm
Pozytywizm
Młoda Polska
Dwudziestolecie międzywojenne
Literatura wojenna 1939–1945
Literatura współczesna⁴.

Dopiero w roczniku za rok 2000, udostępnionym w bazie danych PBL, dodano poddziały „Średniowiecze”, „Renesans”, „Barok” i wprowadzono zmiany periodyzacji literatury współczesnej, dzieląc ją na dwa okresy: „Literatura polska 1945–1989” oraz „Literatura polska po 1989”. Zmiana nazw poddziałów, które zawierają materiały bibliograficzne dotyczące epok literackich, i wprowadzenie podziału w ramach literatury współczesnej mogą być ciekawym tematem badawczym dla historyków literatury. To przykład tego, jak bibliografowie radzili sobie z postępem wiedzy w tym zakresie, z wydarzeniami historycznymi (mam tu na myśli przełom polityczny roku 1989, który zaznaczył się także w kulturze oraz nauce), i jak adaptowali ustalenia naukowców na potrzeby metody bibliograficznej PBL.

Następne zagadnienia, które można prześledzić na podstawie modernizacji struktury działów PBL, to stosunek polskiego literaturoznawstwa do literatur obcych i uwarunkowania polityczne, które miały na to wpływ. W tym przypadku analizie można poddać kolejność poddziałów literatur obcych w strukturze PBL. Pierwotny projekt układu PBL zakładał alfabetyczną listę literatur obcych. Jednak w czasie – jak to wówczas nazywano – narady produkcyjnej, zorganizowanej 15 stycznia 1952 roku, poświęconej planowanej bibliografii literackiej, Henryk Markiewicz skrytykował schemat przygotowany przez Stefana Vrtela-Wierczyńskiego i zaproponował, aby wykaz

⁴ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1956”, Zakład im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1960, s. v.

rozpoczęły „Literatury ZSRR”⁵. Po dyskusji jego postulat przyjęto. W wyniku tych ustaleń w tomach PBL za lata 1944/1945–1949, wydawanych w latach 1954–1958, listę literatur obcych rozpoczęły „Literatury narodów ZSRR”, a dopiero po nich następowały pozostałe literatury w kolejności alfabetycznej. W ramach „Literatur narodów ZSRR” obowiązywała kolejność alfabetyczna, z pierwszeństwem jednak „Literatury rosyjskiej”:

Literatury narodów ZSRR
Literatura rosyjska
Literatura abchaska
Literatura armeńska
Literatura azerbejdżańska
Literatura baszkirska
Literatura białoruska
Literatura dagestańska
Literatura estońska
Literatura gruzińska
Literatura karelo-fińska
Literatura kazachska
Literatura kirgiska
Literatura litewska
Literatura łotewska
Literatura mołdawska
Literatura osetyńska
Literatura tadżycka
Literatura tatarska
Literatura turkmeńska
Literatura ukraińska
Literatura uzbecka⁶

⁵ *Narada produkcyjna w I.B.L. w Warszawie. Cz. II, msvw.*

⁶ „Polska Bibliografia Literacka za lata 1944/1945”..., dz. cyt., s. v; „Polska Bibliografia Literacka za rok 1946”, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1958, s. v; „Polska

Dla ścisłości dodam, że wykaz literatur narodów ZSRR w poszczególnych rocznikach ze wskazanego okresu różnił się. Powodem tego było przyjęte założenie metody PBL, aby w wykazie działów i poddziałów umieszczać tylko te, w których w danym roku odnotowano materiał bibliograficzny. W następnych tomach PBL omówiony układ się nie utrzymał. W tomie PBL za rok 1956 (wyd. 1960) autorzy bibliografii powrócili do pierwotnego projektu i wprowadzony został układ alfabetyczny literatur obcych. Funkcjonuje on w bibliografii literackiej do chwili obecnej. Nazwa działu „Literatury narodów ZSRR” (występująca także jako „Literatury ZSRR”) utrzymała się w PBL do rozpadu ZSRR na początku lat 90.

W tym rozdziale przeanalizuję szczegółowo zmiany zachodzące w innym dziale PBL – „Teorii literatury”. Na tym przykładzie prześledzę bibliograficzny obraz rozwoju teorii literatury w Polsce po II wojnie światowej. Dział „Teoria literatury” był modernizowany dwukrotnie. Za każdym razem powodem modyfikacji były konieczność wprowadzania aktualizacji i nadążanie za stanem badań. Zanim przejdę do szczegółowej analizy tego zagadnienia, powrócę do pierwszych polskich bibliografii literackich publikowanych w „Pamiętniku Literackim” na początku XX wieku i ich kontynuacji wydawanych samodzielnie w latach 20. i 30., ponieważ już wówczas wśród zagadnień przedmiotowych bibliografii uwzględniano teorię literatury.

Teoria literatury w przedwojennych polskich bibliografiach literackich

Przed II wojną światową teoria literatury nie była dziedziną nauki tak rozbudowaną, jak jest obecnie. Terminologia stosowana w biblio-

Bibliografia Literacka za rok 1947”, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1956, s. v; „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. v; „Polska Bibliografia Literacka za rok 1949 oraz dodatek za lata 1944–1949”, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1958, s. 5.

grafiach literackich na określenie tej tematyki ograniczała się najczęściej do teorii literatury i stylistyki. Tendencję tę odzwierciedlają nazwy stosowane w bibliografiach ukazujących się w „Pamiętniku Literackim”.

Bibliografie literackie czasopism polskich publikowane w „Pamiętniku Literackim” odnotowywały zarówno literaturę piękną, jak i zagadnienia przedmiotowe. Wśród tych drugich znajdowała się teoria literatury, choć muszę zaznaczyć, że publikacji na ten temat notowano niewiele, a terminologia stosowana do nazywania zagadnień przedmiotowych nie była ujednoczona. W *Bibliografii literackiej czasopism polskich za rok 19017*, w dziale „Literatura krytyczna” wyróżniono „Poetykę”. Wśród dziewięciu artykułów do „Poetyki” zakwalifikowanych znajdują się trzy odnoszące się do teorii literatury. Są to recenzje książki *Teoria literatury (stylu, prozy i poezji)* Bronisława Grabowskiego. W bibliografii za rok 1902⁸ wyodrębnione zostało zagadnienie „Teoria i statystyka literatury” zawierające sześć artykułów⁹. *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903*¹⁰,

⁷ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901...*, dz. cyt., s. 358–368, 694–711; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1901 (ciąg dalszy)...*, dz. cyt.; *Literatura krytyczna*, zestawili Edward Dubanowicz, Stanisław Kossowski, dz. cyt., s. 712–728.

⁸ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902...*, dz. cyt., „Pamiętnik Literacki” 1903, t. 2, nr 1/4, s. 326–329, 463–513, 708–725; *Literatura piękna...*, dz. cyt.; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1902...*, dz. cyt., „Pamiętnik Literacki” 1904, t. 3, nr 1/4, s. 156–184.

⁹ Recenzja książki Włodzimierza Kokowskiego *Teoria literatury polskiej* opublikowana przez Chrzanowskiego w czasopiśmie „Książka”, nr 12; S. Dobrzycki, *Rodzimość a pierwiastki obce w literaturze polskiej (Sprawozdanie z odczytu)*, „Rozwój”, nr 125; S. Pigoń, W. Jabłonowski, *Uwagi o twórczości literackiej z ubiegłego roku*, „Gazeta Polska” (Warszawa), nr 30; S. Rudstein, *Statystyka literatury*, „Przegląd Tygodniowy”, nr 47; H. Struve, *Przedmiot i metoda historii literatury polskiej*, „Pamiętnik Literacki”, t. 1, s. 373–378; A. Sylf, *Odwrotne strony medalów (Literatura arystokratyczna)*, „Wędrowiec”, nr 21, s. 414–415.

¹⁰ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1903...*, dz. cyt.; *Literatura krytyczna*, zestawili Tadeusz Bałaban, Jerzy Koller, dz. cyt., s. 723–762.

ograniczona jedynie do działu zawierającego literaturę krytyczną, odnotowuje zagadnienie „Historja literatury polskiej (Krytyka literacka, teoria, kwestye ogólne, literatura współczesna)”, pod którym wymienia się wiele artykułów, ale tylko osiem dotyczy teorii literatury oraz stylistyki. Są to recenzje książek *Stylistyka polska wraz z nauką kompozycyi pisarskiej* Piotra Chmielowskiego¹¹, a także *Stylistyka i teoria literatury* Henryka Gallego¹².

Autorzy *Bibliografii historii literatury i krytyki literackiej polskiej* za lata 1904–1907¹³, *Bibliografii historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1908 i 1909*¹⁴ oraz *Bibliografii literatury polskiej* za lata 1919 i 1922¹⁵ w zakresie układu bibliografii kontynuowali metodę stosowaną w bibliografiach publikowanych w „Pamiętniku Literackim”. Wśród dokumentowanych zagadnień znalazła się ponownie teoria literatury, poszczególni bibliografowie jednak stosowali odmienne nazewnictwo. I tak w bibliografii za rok 1904 znalazło się zagadnienie „Stylistyka i teoria literatury”. W kolejnych stosowano inne nazwy: za rok 1905 „Metodyka i teoria literatury, stylistyka”; za rok 1906 „Krytyka literacka (Dzieje krytyki, teoria, metodyka)”; za rok 1907 „Metodyka i teoria literatury”; za lata 1908 i 1909 „Historja literatury, teoria, metodyka, stylistyka”; za rok 1919 „Historja i teoria literatury”; natomiast w bibliografii za rok 1922 znajduje się zagadnienie

¹¹ Recenzje opublikowane w czasopismach: „Bluszcz”, nr 191; „Gazeta Warszawska”, nr 103; „Kraj”, nr 13; H. Galle, „Książka”, s. 361; J. Flach, „Muzeum”, s. 847; I. Chrzanowski, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 16. Autorzy bibliografii w przypadku niektórych recenzji nie podali autorów i tytułów artykułów oraz numerów i stron.

¹² B. Chlebowski, „Książka”, s. 446; A.W.Ł., „Wędrowiec”, nr 44. Autorzy bibliografii nie podali tytułów recenzji, numerów i stron.

¹³ *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1904...*, dz. cyt.; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905...*, dz. cyt.; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1906...*, dz. cyt.; *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1907...*, dz. cyt.

¹⁴ *Bibliografja historii literatury i krytyki literackiej polskiej za rok 1908 i 1909*, oprac. Radomir Vrtel, z rękopisu wydał Stefan Vrtel-Wierczyński, Poznań 1933.

¹⁵ *Bibliografja literatury polskiej za rok 1919...*, dz. cyt.; *Bibliografja literatury polskiej za rok 1922...*, dz. cyt.

„Umiejętność literatury: Historia literatury, teoria, metodyka, nauki pomocnicze”, a materiał bibliograficzny zgromadzony w tym haśle podzielono na mniejsze części. Ta dotycząca teorii literatury nosi tytuł „Teoria (Teoria badań literackich. Istota poezji i sztuki wogóle. Estetyka etc.)”.

Teoria literatury znalazła też swoje miejsce w retrospektywnych bibliografiach literackich ukazujących się w latach 30., nawiązujących do tradycji bibliografii wydawanych przez „Pamiętnik Literacki”. Autorzy *Bibliografii literackiej czasopism polskich* za lata 1875 i 1876¹⁶ ułożyli zgromadzony materiał w dwóch działach: „Teksty” i „Opracowania”. Wśród działów podrzędnych tego drugiego znalazły się „Literatura powszechna, teoria oraz metodologia literatury”, co pokazuje, że zagadnienia teoretyczne opisywano już w latach 70. wieku XIX, choć muszę zaznaczyć, że publikacje tu uwzględnione dotyczyły gatunków literackich oraz estetyki.

Przed II wojną światową nie udało się opracować i wydać bibliografii za brakujące lata, ale po wojnie w Instytucie Badań Literackich powstała „Polska Bibliografia Literacka”, która kontynuowała tradycję omówionych wyżej publikacji, także w zakresie teorii literatury. Stało się tak zapewne dlatego, że jej pomysłodawca i twórca – Stefan Vrtel-Wierczyński – swoje pierwsze doświadczenia bibliograficzne zdobywał, opracowując bibliografię za rok 1905 opublikowaną jako dodatek do „Pamiętnika Literackiego”, a potem wydawane osobno bibliografie za lata 1908–1909, 1919 i 1922.

¹⁶ *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1875*, oprac. Sekcja Bibliograficzna Zakładu Polskiej Literatury Porównawczej Uniwersytetu Jana Kazimierza pod kierunkiem Eugeniusza Kucharskiego, redagował i do druku przysposobił Władysław Floryan, Lwów 1938; *Bibliografia literacka czasopism polskich za rok 1876*, oprac. Sekcja Bibliograficzna Zakładu Polskiej Literatury Porównawczej Uniwersytetu Jana Kazimierza pod kierunkiem Eugeniusza Kucharskiego, redagował i do druku przysposobił Władysław Floryan, Lwów 1936.

Modernizacje działu Teoria literatury i przenikanie terminologii teoretycznoliterackiej do „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Na początku muszę zastrzec, że pojawienie się w strukturze bibliografii określonego działu warunkowane było przez ukazanie się w danym roku publikacji na ten temat. W tym sensie bibliografia jest wtórna wobec dyscypliny, którą dokumentuje. Kształt struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej” to wynik doświadczeń zespołu autorskiego, ale w momentach, w których bibliografowie i redaktor naukowy nie byli w stanie samodzielnie rozwiązywać problemów, z jakimi się mierzyli w czasie pracy nad PBL, nowy schemat działów tworzono w porozumieniu z badaczami literatury i nauk pokrewnych.

W historii zmian struktury działu „Teoria literatury” można wyznaczyć trzy etapy. Etap pierwszy (obejmujący tomy PBL za lata 1944/1945–1967 wydane w latach 1954–1970), etap drugi (obejmujący roczniki PBL za lata 1968–1997 opublikowane w latach 1971–2008) oraz etap trzeci (obejmujący roczniki PBL za lata 1998–2012 opublikowane w latach 2009–2025). Zanim przejdę do omówienia sposobu kształtowania się układu poddziałów w poszczególnych etapach, opiszę krótko, w jaki sposób ewoluowała nazwa działu nadrzędnego. Jej początkowa wersja „Teoria literatury, Krytyka, Językoznawstwo” obowiązywała w tomach PBL za lata 1944/1945 (wyd. 1957), 1947 (wyd. 1956), 1948 (wyd. 1954), 1949 (wyd. 1958). Druga forma: „Teoria literatury i krytyki. Psychologia twórczości” funkcjonowała tylko w tomie za rok 1946 (wyd. 1956). Ostatecznie zespół autorski zdecydował się na nazwę „Teoria literatury”, którą stosowano we wszystkich następujących drukowanych tomach PBL i stosuję się także w bazie danych PBL. Pisząc o modernizacji tego działu w różnych okresach, mam w pamięci dwie pierwsze nazwy, dla przejrzystości wywodu jednak konsekwentnie będę podawała nazwę „Teoria literatury”.

Struktura działu teoretycznoliterackiego w pierwszych rocznikach PBL nawiązywała do terminów używanych przez autorów przedwojennych bibliografii literackich. W jego zakresie mieściły się takie zagadnienia, jak teoria literatury, stylistyka i krytyka literacka. Układ działów rzeczowych „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” był

przedmiotem dwóch z pięciu konferencji bibliograficznych, zorganizowanych w latach 1949–1952 z inicjatywy Kazimierza Budzyka¹⁷ w Instytucie Badań Literackich. Jadwiga Czachowska w książce *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce* szczegółowo opisała przebieg tych spotkań oraz zagadnienia poruszane przez recenzentów pierwszego w kolejności wydawania tomu PBL¹⁸. Wracam do tych konferencji i recenzji, ponieważ konsultacje z pierwszego okresu powstawania powojennej bibliografii literackiej są tłem dla późniejszych zmian struktury jej działów – także „Teorii literatury”. Ukonstytuował się wówczas taki sposób pracy nad PBL, którego ważnym elementem stały się konsultacje z badaczami. Z jednej strony chodziło o to, aby bibliografia odpowiadała potrzebom użytkowników, a z drugiej – zespołowi autorskiemu i redaktorom naukowym zależało na tym, aby PBL w największym możliwym stopniu podążała za zmianami dokonującymi się w dokumentowanych dyscyplinach. Zagadnienie to omówię dokładnie w dalszej części tego rozdziału.

Skład osobowy poszczególnych konferencji z lat 1949–1952 zmieniał się, ale zawsze udział w nich brali twórca PBL Stefan Vrtel-Wierczyński, reprezentanci zespołu bibliografów, a na czterech z pięciu spotkań obecny był Kazimierz Budzyk, ówczesny zastępca dyrektora IBL. Budzyk – historyk i teoretyk literatury oraz bibliograf – w 1948 roku należał do organizatorów IBL, w którym kierował Działem Bibliografii, a od 1953 roku Działem Historii Literatury Staropolskiej. Od roku 1955 łączył pracę w IBL z funkcją kierownika Katedry Teorii Literatury Uniwersytetu Warszawskiego. Obok licznych publikacji i prac redaktorskich, co chcę podkreślić, był inicjatorem i od 1950 roku redaktorem naczelnym „Bibliografii literatury polskiej »Nowy Korbut«”¹⁹.

¹⁷ *List Kazimierza Budzyka do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 29 lipca 1949*, Polska Akademia Nauk. Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu. Instytut Badań Literackich PAN. Pracownia Bibliografii Bieżącej, sygn. P.II-6. Dalej tę lokalizację źródeł oznaczam symbolem PBB.

¹⁸ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 128–142.

¹⁹ *Budzyk Kazimierz*, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliobibliograficzny*, t. 1, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Sza-

Decyzje istotne dla dalszych prac nad PBL za rok 1948 i kolejnymi tomami bibliografii zapadły w czasie dwóch pierwszych konferencji, które odbyły się 17 września i 29 października 1949 roku. Wówczas szczegółowo omówiono układ bibliografii oraz zaproponowaną przez Vrtela-Wierczyńskiego i zespół bibliografów strukturę działów rzeczowych PBL. W czasie pierwszej konferencji debatujący uznali projekt struktury działów przygotowany przez zespół Pracownicy Bibliograficznej IBL PAN w Poznaniu za zbyt szczegółowy i uchwalony został schemat uwzględniający podział bibliografii na dwie części: „Teksty” i „Opracowania” oraz sześć głównych działów rzeczowych:

Organizacja nauki literatury
Historia literatury i krytyka
Teatr
Teoria literatury i metodyka
Językoznawstwo
Nauki pomocnicze²⁰

Po konferencji zespół autorski w oparciu o powyższą strukturę działów rzeczowych dokonał próbnej systematyzacji zebranego materiału bibliograficznego. W efekcie tych działań powstały dwie kolejne koncepcje, które Stefan Vrtel-Wierczyński zaprezentował na spotkaniu 29 października 1949 roku. Obie zakładały podział bibliografii na części „Teksty” i „Opracowania”, ale różniły się listą głównych działów w części „Opracowania”. Pierwsza obejmowała:

łagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994, s. 333–335 [autorka hasła Jadwiga Czachowska].

²⁰ *Protokół z konferencji bibliograficznej odbytej w Poznaniu dn. 29 X 1949 roku*, Polska Akademia Nauk. Archiwum w Warszawie. Oddział w Poznaniu. Materiały Jadwigi Czachowskiej (1922–2013), sygn. P.III-135. Dalej źródła w tej lokalizacji oznaczam symbolem MJC.

Życie literackie i kulturalne w Polsce.
Nauki pomocnicze [zawierające między innymi zagadnienia języko-
znawcze i teatralne – K.P.].
Teoria literatury i metodyka badań literackich.
Historia literatury – krytyka literacka²¹.

Dруга koncepcja składała się z trzech działów:

Życie literackie i kulturalne w Polsce.
Nauki pomocnicze [zawierające między innymi zagadnienia języko-
znawcze i teatralne – K.P.].
Historia i teoria literatury – krytyka literacka²².

Działy główne posiadały także poddziały szczegółowe, wyliczone w czasie spotkania, ale niestety nieodnotowane w protokole, dlatego nie jest znana ich dokładna lista. Wiadomo jednak, że omówione wówczas przez przedstawiciela Pracowni Bibliograficznej IBL PAN poddziały PBL w toku dyskusji zostały skrytykowane ze względu na ich nadmierną drobiazgowość.

Uczestnicy konferencji zgłaszali swoje uwagi dotyczące między innymi: terminologii stosowanej w nazwach działów, zakresu bibliografii, stopnia uszczegółowienia zagadnień zyskujących w bibliografii swoje miejsce w postaci działów oraz poddziałów i rozmieszczenia działów podrzędnych w strukturze. Z racji tego, że rozdział ten poświęcam historii ukonstytuowania się i zmian terminologii teoretycznoliterackiej w PBL, przedstawiając przebieg konferencji, skupię się przede wszystkim na tym, w jaki sposób zagadnienie to omawiane było w czasie październikowej dyskusji. Głos w tej sprawie zabierał Kazimierz Budzyk. Jego uwagi miały wpływ na to, jaki kształt zyskał dział „Teoria literatury” w pierwszych tomach PBL.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

Badacz za błąd układu bibliografii uznał poddziałły nazbyt szczegółowe. Opowiedział się za wprowadzeniem do bibliografii pierwszej z wymienionych koncepcji układu działów szczegółowych. Ponadto przedstawił dwa postulaty zmian w układzie PBL. Pierwszy dotyczył umieszczania recenzji w pierwszej części bibliografii, czyli w „Tekstach”, bezpośrednio pod opisem bibliograficznym tekstu autorskiego, a nie – jak zakładano wcześniej – w części drugiej „Opracowania”. Druga propozycja dotyczyła zakresu działu „Teoria literatury i metodyka badań literackich”. Badacz proponował dołączenie do niego zagadnień językoznawczych, które wcześniej w zamysle autorów propozycji miały być odnotowywane w dziale „Nauki pomocnicze”. Oba postulaty Budzyka zostały zaakceptowane przez uczestników spotkania²³. W efekcie w tomie PBL 1948 dział dedykowany teorii literatury objął także zagadnienia językoznawcze. Schemat działu teoretycznoliterackiego przyjął kształt:

Teoria literatury i krytyki. Językoznawstwo
Teoria literatury
Krytyka
Językoznawstwo²⁴

Obowiązywał on w tomach za lata 1944/1945 (wyd. 1957), 1947 (wyd. 1956), 1948 (wyd. 1954), 1949 (wyd. 1958). „Językoznawstwo” wyeliminowano z zakresu PBL w tomie za rok 1946 (wyd. 1956).

Sam fakt, że Kazimierz Budzyk brał aktywny udział w konferencjach i proponował merytoryczne zmiany, jest wart odnotowania i opisania. Budzyk na spotkaniach dotyczących PBL występował w roli reprezentanta Dyrekcji, osoby decyzyjnej, ale nie można pominąć jego kompetencji i doświadczenia w zakresie teorii literatury oraz bibliografii, które sprawiały, że swoimi wskazówkami wpływał na ulepszenie PBL. Na początku pracy naukowej zajmował się stylistyką lingwistyczną oraz zagadnieniami księgoznawstwa i bibliografii. Po

²³ Tamże.

²⁴ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. v.

II wojnie światowej wydał między innymi: *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*²⁵, *Bibliografię konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce*²⁶, *Bibliografię literatury polskiej okresu odrodzenia* (wspólnie z Romanem Pollakiem i Stanisławem Stupkiewiczem)²⁷, *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*²⁸.

Zdaniem Janusza Sławińskiego Kazimierz Budzyk był jednym z badaczy uczestniczących w akcji „kształtowania się nowoczesnej metodologicznej samoświadomości”²⁹ literaturoznawstwa – w latach 30., „gdy młoda wówczas generacja polonistów rozpoczęła ofensywę przeciw tradycyjnej uniwersyteckiej filologii, występując z ideałami naukowości uformowanymi pod wpływem epistemologii neopozytywistycznej i koncepcjami teoretycznoliterackimi nawiązującymi do osiągnięć lingwistyki strukturalnej”; i w okresie powojennym, „gdy przedstawiciele tej samej, ale już zdziesiątkowanej przez wojnę generacji podjęli trud konstruowania słownika marksistowskiej metodologii badań literackich”³⁰. W 1946 roku pod redakcją Budzyka ukazała się antologia *Stylistyka teoretyczna w Polsce*³¹. Wydana została w serii „Z zagadnień poetyki”, nawiązującej do wileńskiej serii stworzonej przez Manfreda Kridla. Zbiór ten prezentuje historię polskich badań stylistycznych. Rozpoczyna się od obszernego *Zarysu dziejów*

²⁵ Kazimierz Budzyk, *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*, Spółdzielnia Wydawnicza „Wiedza”, Warszawa 1948.

²⁶ Tenże, *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII wieku w Polsce*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1952.

²⁷ *Bibliografia literatury polskiej okresu odrodzenia (materiały)*, oprac. Kazimierz Budzyk, Roman Pollak, Stanisław Stupkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1954.

²⁸ Kazimierz Budzyk, *Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej*, t. 1–2, Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1956.

²⁹ Janusz Sławiński, *Zainteresowania teoretycznoliterackie Kazimierza Budzyka*, w: tegoż, *Dzieło. Język. Tradycja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 246.

³⁰ Tamże.

³¹ *Stylistyka teoretyczna w Polsce*, pod red. Kazimierza Budzyka, Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”, Warszawa 1946.

stylistyki teoretycznej w Polsce, w którym Budzyk nie tylko dokonał przeglądu najważniejszych prac i zagadnień, ale także proponował powrót do przerwanej przez wybuch wojny współpracy „polskiego językoznawstwa z nauką o literaturze”³². To znamienne, że Budzyk postulat ten realizował, upominając się w 1949 roku o włączenie zagadnień językoznawczych w zakres działu teoretycznoliterackiego PBL. Ostatecznie językoznawstwo obok teorii literatury oraz krytyki stanowiło nazwę tego działu w czterech pierwszych tomach PBL.

Podejście Kazimierza Budzyka do teorii literatury ponownie – tym razem w sposób pośredni – kształtowało obraz teorii literatury w PBL. W 1955 roku z jego inicjatywy na Uniwersytecie Warszawskim powołano jedyną wówczas w Polsce Katedrę Teorii Literatury (pierwszą po wojnie założyła na Uniwersytecie Łódzkim Stefania Skwarczyńska, ale z powodów politycznych rozwiązana w 1951 roku). Zostali w niej zatrudnieni między innymi Janusz Sławiński i Michał Głowiński, późniejsi współautorzy – wraz z Aleksandrą Okopień-Sławińską – książki *Zarys teorii literatury*³³, która ukazała się po raz pierwszy w 1962 roku. Pośredni wpływ Budzyka na PBL upatruję w tym, że pod koniec lat 60. Sławiński, jego uczeń i doktorant (po śmierci Budzyka promotorem jego rozprawy został Zdzisław Libera), współautor wspomnianej książki, przygotował propozycję zmian działu „Teoria literatury” w duchu strukturalizmu. Zostały one wprowadzone do PBL w tomie za rok 1968 (wyd. 1971). Do tematu tych konsultacji wrócę w dalszej części rozdziału.

W następnych tomach, wydawanych w latach 1960–1970, przypadających na opisywany pierwszy etap w historii zmian struktury działu teoretycznoliterackiego, schemat tego działu był rozszerzany. Miał na to wpływ fakt, że ukazywały się coraz bardziej zróżnicowane

³² Kazimierz Budzyk, *Zarys dziejów stylistyki teoretycznej w Polsce*, w: *Stylistyka teoretyczna w Polsce...*, dz. cyt., s. 79.

³³ Michał Głowiński, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, *Zarys teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1962. Następne wydania w latach: 1967, 1972, 1975, 1986, 1991.

tematycznie publikacje, poruszające nowe problemy. Zespół autorski wraz z redaktorem naukowym reagował na te zmiany, wprowadzając nowe poddziały i nową terminologię. Analizując schemat omawianego działu w kolejnych tomach bibliografii, wyciągnęłam wnioski, że na pierwszym etapie struktura „Teorii literatury” miała charakter kumulatywny. Nowo dodane poddziały w sposób trwały tworzyły zakres tego działu. Najpełniejszy wykaz zagadnień umieszczonych w schemacie działu teoretycznego znajduje się w tomie PBL za rok 1967 (wyd. 1970), czyli ostatnim z omawianego etapu:

Teoria literatury
Ogólne
Genologia
Krytyka literacka
Metodologia badań literackich
Poezja
Przekład
Psychologia twórczości
Stylistyka
Wersologia³⁴

Na marginesie chcę zwrócić uwagę na to, że struktura działu teoretycznoliterackiego, poza częstszymi przypadkami jej rozszerzania, była także redukowana. Analiza jej przemian pokazuje, że zdarzały się poddziały, które obowiązywały przez krótki czas, na przykład „Realizm” i „Bohater pozytywny” – oba pojawiły się tylko w tomie PBL za rok 1956 (wyd. 1960) – lub były eliminowane po kilku latach, jak „Psychologia twórczości” (obowiązywała w tomach PBL za lata 1946–1947, 1952/1953, 1956, 1959–1964, 1966–1967), „Adaptacja sceniczna” (w tomach za lata 1958–1959), „Język literacki” (w tomach PBL 1956–1961) czy liczne poddziały gromadzące materiały teoretyczne na

³⁴ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1967”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. v.

temat gatunków literackich: „Dramat”, „Powieść”, „Reportaż” (w tomach PBL 1956–1961), „Opowiadanie” (w PBL za rok 1956), „Poezja” (w tomach PBL za lata 1956–1957 i 1959–1964), „Scenariusz filmowy” (w tomach PBL 1956–1957 i 1959–1960/1961), „Słuchowisko radiowe” (w tomach PBL za lata 1956 i 1960/1961), „Nowela” (w PBL za lata 1957 i 1960/1961), „Bajka”, „Poezja liryczna”, „Scenariusz” (w PBL za rok 1958), „Ballada”, „Esej” (w tomach za lata 1958 i 1960/1961), „Felieton”, „Hejnał”, „Pamiętnik”, „Proza”, „Przysłowie”, „Publicystyka”, „Satyra”, „Sielanka” (w tomie PBL za lata 1960/1961). Z zachowanych dokumentów wynika, że przyjęty przez zespół autorski układ „Teorii literatury” już w tomie za rok 1967 (wyd. 1970) uznany został przez Jadwigę Czachowską, ówczesną redaktor naukową PBL, za wątpliwy³⁵. Badaczka określiła go w następujący sposób: „Układ poddziałów w teorii literatury budzi wątpliwości: zbyt workowaty dział ogólny – od 1968 wprowadzimy układ nowy”³⁶. W dokumentowanych wówczas książkach i artykułach podejmowane były nowe zagadnienia teoretyczne, których nie można było w sposób kategoryczny zaklasyfikować do któregoś z obowiązujących poddziałów teoretycznoliterackich. Dlatego podjęto decyzję o zmianie układu działu „Teoria literatury” od tomu za rok 1968 (wyd. 1971). W przyjętym przeze mnie podziale właśnie ten tom rozpoczyna drugi etap w historii zmian struktury działu teoretycznoliterackiego.

Od 1971 roku, kiedy ukazał się tom PBL za rok 1968, dział „Teoria literatury” i jego poddziały kształtowały się według zaleceń strukturalisty Janusza Sławińskiego. Konsultacje z badaczem miały miejsce prawdopodobnie na początku 1969 roku. W spuściznie Jadwigi Czachowskiej w Archiwum PAN w Poznaniu zachował się dokument zawierający propozycję struktury działu „Teoria literatury” przygotowaną przez Sławińskiego w marcu 1969 roku:

³⁵ Jadwiga Czachowska, *Uwagi do Polskiej Bibliografii Literackiej 1967*, MJC.

³⁶ Tamże.

Metodologia badań literackich

1. Teoria dzieła literackiego
 2. Teoria procesu historycznoliterackiego
 3. Poetyka
 - a. stylistyka (i teoria języka poetyckiego)
 - b. wersyfikacja
 - c. zagadnienia kompozycji
 - d. genologia
 1. Socjologia literatury
 2. Psychologia literatury
 3. Literatura w innych sztukach (film, telewizja, radio) i wśród innych sztuk
- Zagadnienia przekładu³⁷

Schemat zastosowany ostatecznie w PBL za rok 1968 (wyd. 1971) w niewielkim stopniu różni się od układu zaproponowanego przez Sławińskiego. Dodano poddział „Ogólne” przeznaczony na materiały przekrojowe, nie pojawiła się „Poetyka”, a jej zagadnienia podrzędne weszły w skład „Teorii dzieła literackiego”. Z poprzedniego układu zachowano „Teorię krytyki literackiej” (wcześniej pod nazwą „Krytyka literacka”), a dział odnoszący się do korespondencji sztuk zyskał nazwę „Literatura w innych sztukach”³⁸. Taka struktura działu „Teoria literatury”, z jednym wyjątkiem – od tomu PBL za rok 1972 (wyd. 1975) wyeliminowano poddział „Kompozycja” – obowiązywała do ostatniego tomu wydanego drukiem, czyli za rok 1988 (wyd. 2000) i została przeniesiona do bazy danych PBL.

Na marginesie dodam, że kontakty Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN i redaktora naukowego PBL z Januszem Sławińskim nie zakończyły się na jednorazowej konsultacji struktury działu teoretycznoliterackiego. Świadczą o tym notatki Jadwigi Czachowskiej

³⁷ *Propozycja układu materiału w dziale „Teoria literatury”, MJC.*

³⁸ „Polska Bibliografia Literacka za rok 1968”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. v.

dotyczące tomu PBL za rok 1977 (wyd. 1983). Wynika z nich, że badacz zapoznał się z materiałem bibliograficznym zgromadzonym w dziale „Teoria literatury” i sugerował zmiany w zakwalifikowaniu kilku pozycji do działów podrzędnych³⁹.

Dla kwestii reformy działu teoretycznoliterackiego w duchu strukturalizmu ważne są nie tylko czas wprowadzenia zmian, ale także ówczesny stan badań teoretycznoliterackich w Polsce. Michał Głowiński, Aleksandra Okopień i Janusz Sławiński na polecenie Kazimierza Budzyka napisali w 1957 roku podręcznik *Wiadomości z teorii literatury*⁴⁰, który miał być przeznaczony dla nauczycieli i uczniów. Michał Głowiński uznaje tę książkę za nieudaną, ale to ona stała się podstawą do opracowania przez ten sam zespół autorski kolejnego podręcznika⁴¹. W 1962 roku, czyli siedem lat przed konsultacją Sławińskiego działu „Teoria literatury” w PBL, ukazało się pierwsze wydanie *Zarysu teorii literatury*. Praca ta, jak wspominał Michał Głowiński:

była wykorzystywana w dydaktyce uniwersyteckiej, mimo że z założenia nie aspirowała do funkcjonowania na tak wysokim szczeblu. Do pewnego momentu niczego innego nie było na polonistycznym rynku wydawniczym. Potem pojawił się podręcznik teorii literatury napisany przez krakowskich kolegów, ale nie wyeliminował naszego, który funkcjonował jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych⁴².

Dzisiaj wiemy, że *Zarys teorii literatury* odegrał znaczącą rolę w polskim literaturoznawstwie. Na przełomie lat 60. i 70. nie miał jeszcze statusu książki klasycznej. Z punktu widzenia obiegu naukowego sie-

³⁹ Jadwiga Czachowska, *Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977*, MJC.

⁴⁰ Michał Głowiński, Aleksandra Okopień, Janusz Sławiński, *Wiadomości z teorii literatury*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1957.

⁴¹ Michał Głowiński, Grzegorz Wołowicz, *Czas nieprzewidziany. Długa rozprawa bez pana, wójta i plebana*, Wielka Litera, Warszawa 2018, s. 215.

⁴² Tamże.

dem lat to czas krótki. Zanim informacja o nowej publikacji dotrze do badaczy, książka doczeka się recenzji w czasopiśmie, zyska uznanie środowiska literaturoznawców, pojawią się kolejne wydania – mija wiele lat. Jednak decyzja o modernizacji PBL w tym kształcie okazała się słuszną, a przyjęty układ przez wiele lat zaspokajał potrzeby bibliografów (w zakresie klasyfikacji materiału bibliograficznego) i użytkowników bibliografii.

Ostatnie, szóste, wydanie *Zarysu teorii literatury* ukazało się w 1991 roku. Głowiński wspominał, że wydawnictwo chciało wznowić podręcznik, ale autorzy wspólnie uznali, że „teoria literatury tak się przekształciła, iż właściwie tego podręcznika nie można już wznowiać, bo powinny powstać inne, nowocześniejsze”⁴³. W artykule wstępnym do pierwszego numeru „Tekstów Drugich” Ryszard Nycz tak charakteryzował sytuację literaturoznawstwa na początku lat 90.:

Należący już do faktów dokonanych rozkład strukturalno-semiotycznego wzorca badań naukowych – postępujący na dobrą sprawę od lat siedemdziesiątych, a witany z nieskrywaną satysfakcją przez wcale licznych jego nieprzekupnych przeciwników – pozostanie zapewne najbardziej kłopotliwą zdobyczą współczesności. Zawdzięczamy mu bowiem, by rzecz ująć najwięźle, wyznaczanie standardu poprawności i prawomocności badań literaturoznawczych (coś, co trudno przecenić, a jeszcze trudniej czymś zastąpić). Jak wiadomo, z czasem zradykalizował się ów nurt i wyjałowiał, rozszczepiając się w końcu na osobne doktryny bądź przyczyniając do powstania rozmaitych, ekscentrycznych (często w obu znaczeniach tego słowa) stanowisk, z których żadnemu jednak nie udało się wziąć na siebie roli kluczowej metodologii humanistyki. Teoria, która rozkrzewiła się bujnie na tak sprzyjającym jej podłożu, stając się autonomiczną, samocelową nieomal dziedziną dyskursu – przeszła obecnie w fazę poszukiwań innych, większą efektywnością poznawczą mierzonych, uzasadnień swego istnienia. Z kolei uznawane przeciwieństwa orientacji teoretycznych, metod ergo- i endocentrycz-

⁴³ Tamże.

nych, itp., okazały się fałszywymi alternatywami metodologicznymi. Spopularyzowany zaś przez strukturalizm styl myślenia w kategoriach systemowych opozycji ustępować począł innemu, ceniącemu nieco bardziej złożone i przewrotne mechanizmy typu interferencji i splotu wzajemnych powiązań⁴⁴.

Edward Balcerzan w tamtym czasie widział zwiastuny przemiany. Według niego strukturalizm odszedł do przeszłości, a „teoria literatury ulega rozpadowi. Staje się albo teorią teorii, albo literaturą literatury”⁴⁵. Diagnostował, że przepaść między strukturalizmem a poststrukturalizmem była wówczas nie do pokonania:

strukturalizm był uogólnieniem pewnych doświadczeń pisarskich i czytelnicznych, rezultatem ich selekcji. Poststrukturalizm czy dekonstrukcjonizm to również rezultat selekcji i uogólnienie praktyki. Są to dwie sprzeczne ideologie literackie. Kiedyś dojdzie do dialogu, złagodzenia napięć; dziś wyczuwa się przede wszystkim wrogość. To osłabia teorię, jej prestiż⁴⁶.

Także bibliografowie przeczuwali zapowiedź nowej epoki. W rocznikach PBL z końca lat 90. powtórzyła się sytuacja z drugiej połowy lat 60. Publikacje teoretycznoliterackie odnotowywane w PBL dotyczyły zagadnień, które nie miały umocowania w dotychczasowej strukturze działu „Teoria literatury”. Materiał bibliograficzny znów zaczął sprawiać problemy. Pojawiały się nowe idee, tematy, pojęcia. PBL przestała nadążać za literaturoznawstwem, potrzebna okazała się kolejna modernizacja.

Trzecia modyfikacja działu teoretycznoliterackiego w PBL wprowadzona została w roczniku za 1998 rok udostępnionym w bazie danych. Ten rocznik uznaję za początek trzeciego etapu w historii

⁴⁴ Ryszard Nycz, *Jakoś inaczej*, „Teksty Drugie” 1990, nr 1, s. 3–4.

⁴⁵ Edward Balcerzan, *Zmiana stanu*, „Teksty Drugie” 1990, nr 2, s. 5.

⁴⁶ Tamże.

zmian struktury działu „Teoria literatury”. Ale muszę zaznaczyć, że strukturalizm ani w literaturze przedmiotu, ani w strukturze działów nie odszedł całkowicie w zapomnienie. Janusz Sławiński w 2001 roku pisał, że „strukturalizm był po prostu za duży i za mocno stojący na nogach w naszej dyscyplinie, by mógł niekłopotliwie upaść z dnia na dzień – nawet jeśli wielu mu się sprzeciwiało, inni demonstracyjnie go zaniechali, a jeszcze inni starali się trzymać od niego z daleka”⁴⁷. Wymieniał trzy powody tego stanu rzeczy. Po pierwsze, strukturalizm jest jedyną orientacją badawczą, która „okazała się zdolna do efektywnego wpływu na wszystkie główne działy naszej dyscypliny”⁴⁸. Po drugie, strukturalizm i poststrukturalizm stanowią dla siebie nawzajem punkty odniesienia, „żyją one w znacznym stopniu na rachunek tego, czemu się programowo przeciwstawiają. Stamtąd – poprzez sprzeciw – czerpią podniety do własnego rozwoju”⁴⁹. Jako trzeci powód Sławiński wskazywał, że istnieje „pewien zasób pojęć, kategoryzacji i terminów o proveniencji strukturalistycznej, które uległy już teoretycznej neutralizacji w mniej lub bardziej bezładnym przemieszaniu z innoznymi składnikami owego języka”⁵⁰. Jego zdaniem przykładem takiej dyscypliny jest poetyka.

W trzecim etapie struktura „Teorii literatury” również ma charakter kumulatywny. Zachowano wszystkie obowiązujące do tej pory poddziały, czyli: „Metodologia badań literackich”, „Teoria dzieła literackiego” (ze stylistyką, wersologią, genologią, w skład której wchodzi lista 152 gatunków literackich), „Teoria procesu historycznoliterackiego”, „Socjologia literatury”, „Psychologia literatury”, „Teoria krytyki literackiej”, „Zagadnienia przekładu”, „Literatura w innych sztukach” (która zmieniła nazwę na „Literatura a inne sztuki”). Rozszerzenie zakresu działu teoretycznoliterackiego i wybór terminologii konsul-

⁴⁷ Janusz Sławiński, *Co nam zostało ze strukturalizmu*, „Teksty Drugie” 2001, nr 5, s. 17.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 18.

⁵⁰ Tamże, s. 19.

towano w 2009 roku z Nyczem. Zaproponował on wprowadzenie nowych poddziałów: „Kulturowa teoria literatury”, „Teoria tekstu i dyskursu”, „Poetyka”, „Literatura a inne nauki” oraz „Literatura a media”⁵¹. Nieznaczna modyfikacja miała miejsce w roczniku za rok 2001. Wówczas wprowadzono poddziały „Twórcze pisanie (*creative writing*)” i „Poradnictwo literackie”.

Schemat działu „Teoria literatury” zreformowany według zaleceń Nycza nawiązuje kształtem do wydanej w tym samym roku książki Anny Burzyńskiej i Michała Pawła Markowskiego *Teorie literatury XX wieku*⁵². W porównaniu z listą orientacji teoretycznych opisanych w tym podręczniku wykaz poddziałów „Teorii literatury” PBL wydaje się niekompletny. Przyczyną tego jest przyjęta przez PBL strategia uogólniania. Chodzi o to, by nie tworzyć wielu bardzo szczegółowych poddziałów i nie rozdrabniać nadmiernie zgromadzonego materiału bibliograficznego. Zasada ta od początku obowiązywała w drukowanych tomach bibliografii i obowiązuje nadal w bazie danych PBL.

W wydanym w 2009 roku podręczniku *Teorie literatury XX wieku* Burzyńska i Markowski omawiają siedemnaście teorii, w tym poststrukturalizm, dekonstrukcję, feminizm, gender i queer, pragmatyzm, historyzm, badania kulturowe oraz postkolonializm. Wszystkie te kierunki badawcze wchodzi w skład działu PBL „Kulturowa teoria literatury”. Podobnie jest z działem „Metodologia badań literackich” (dodanym do struktury działów także w roczniku PBL 1998), w którym znajdują się publikacje dotyczące: formalizmu rosyjskiego, formalizmu amerykańskiego, teorii Michaiła Bachtina, fenomenologii, strukturalizmu oraz częściowo hermeneutyki, semiotyki i psychoanalizy. Wymienione orientacje badawcze opisane są w podręczniku krakowskich badaczy. Dla literaturoznawcy lub studenta wyszukującego

⁵¹ List Ryszarda Nycza do Zyty Szymańskiej z 11 listopada 2009, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

⁵² Anna Burzyńska, Michał Paweł Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.

w bibliografii informacji o tekstach, przyzwyczajonego do podziału dyscypliny funkcjonującego w piśmiennictwie naukowym, może być to utrudnienie. Trzeba jednak pamiętać, że podręczniki akademickie i bibliografie mają inny cel i przez to inną budowę. W przypadku PBL, ze względu na przyjętą strategię tworzenia nazw działów, elementy, które nie pasują do struktury tej bibliografii, znajdują swoje miejsce w dziale o nazwie bardziej ogólnej.

Przykład układu „Teorii literatury” skłania do postawienia pytania: czy struktura służąca do organizowania materiału w ramach bibliografii jest dla niej ograniczeniem? Moim zdaniem przyjęta strategia tworzenia struktury na zasadzie uogólnienia może być ograniczająca, jeśli z czasem nie jest dostosowywana do stanu wiedzy dyscypliny. Aby temu zapobiec, w pracy bibliograficznej należy kłaść nacisk na poszerzanie kompetencji bibliografów i wprowadzanie zmian w strukturze rzeczowych działów bibliografii zgodnie z aktualnym stanem wiedzy o dyscyplinie. Oczywiście w drukowanych rocznikach bibliografii nie było możliwe wprowadzanie tego rodzaju zmian i aktualizacji, ale baza danych daje takie możliwości. Konieczne jest też przyjęcie założenia, że bibliograficzna baza danych nigdy nie będzie ostatecznie ukończona. Jest to taka forma prezentacji wiedzy, która nieustannie może się zmieniać, by odwzorowywać obecny obraz dokumentowanej dyscypliny. Wiąże się to zatem z możliwością i koniecznością nie tylko modyfikacji struktury działów, ale także rozmieszczenia w działach opisów bibliograficznych publikacji. Po wprowadzeniu zmian w strukturze ważne jest, aby materiał nowy i wcześniej zgromadzony dawały pełny obraz zagadnienia, któremu dedykowany jest dany dział.

Zmiany zachodzące w strukturze „Teorii literatury” w ciągu kilkunastu lat odzwierciedlają także spory i niepewności terminologiczne w tej dyscyplinie w przeszłości i obecnie. Sławiński w artykule *Problemy literaturoznawczej terminologii* pisał, że w zasobie terminologicznym literaturoznawstwa można wydzielić terminy teoretyczne, nomenklaturę i jednostki „przejściowe”, a zasób ten jest chwiejny

i stosowany niekonsekwentnie⁵³. Zmienność terminologii to stała cecha omawianej dyscypliny. Dlatego też bibliografowie, podobnie jak badacze tego zagadnienia, musieli – i muszą nadal – mierzyć się z pojawianiem się nowych kierunków badawczych, konstytuowaniem się ich nazewnictwa i stosowanej terminologii, a następnie ich zanikaniem. Dokonywanie wyborów terminologicznych stanowi czynność konieczną i niekończącą się, ale także wymagającą dobrej orientacji w zagadnieniu. Dlatego ważnym elementem pracy nad modernizacją struktury działu „Teoria literatury” były konsultacje ze specjalistami. W tym procesie uwidoczniła się także rola jednostki w procesie historycznym. Nie bez znaczenia jest to, że na sugestie konsultantów zapewne miały wpływ ich indywidualne preferencje metodologiczne. Badacze proponowali zmiany w dziale teoretycznoliterackim w duchu kierunków badawczych, którymi sami się zajmowali – Budzyk rekomendował włączenie językoznawstwa, Sławiński zaproponował zmiany w duchu strukturalizmu, a Nycz zalecił wprowadzenie kulturowej teorii literatury.

Organizacja pracy w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN i Instytucie Badań Literackich PAN a problem aktualizacji struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Wspomniałam już, że na kształt struktury działów „Polskiej Bibliografii Literackiej” – poza naukowcami konsultującymi modyfikacje – wpływ mieli członkowie zespołu autorskiego i redaktorzy naukowci. Doświadczenie bibliografów ma w tej pracy duże znaczenie. To oni opracowują z autopsji książki i czasopisma, dzielą zgromadzony materiał bibliograficzny na działy, identyfikują problemy związane

⁵³ Janusz Sławiński, *Problemy literaturoznawczej terminologii*, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy*, pod red. Jadwigi Czachowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 226–228.

z klasyfikacją publikacji, są pierwszymi czytelnikami bibliografii, często inicjują zmiany i opracowują propozycje rozwiązań. Aby zrozumieć złożoność zadań bibliografów, przedstawię teraz charakter ich pracy, kompetencje i wymagania, jakie są przed nimi stawiane.

Zespół autorski PBL od początku istnienia Pracowni do dziś składa się z polonistów – zatrudnionych na etatach dokumentalistów, którzy nie są pracownikami naukowymi. Do ich zadań należą: opracowywanie bibliograficzne z autopsji książek i czasopism, tworzenie opisów bibliograficznych i adnotacji dotyczących treści publikacji, klasyfikacja zebranego materiału do działów PBL, sporządzenie maszynopisu (dotyczy bibliografii drukowanej). Dodatkowo jedna osoba wyłoniona spośród bibliografów pełni funkcję redaktora rocznika i zajmuje się organizacją pracy całego zespołu na etapie opracowania treści bibliografii i przygotowania jej do publikacji – początkowo w postaci drukowanych tomów, a obecnie w postaci bazy danych. W czasie gdy PBL wydawano drukiem, redaktor rocznika przydzielał do opracowania redaktorom działów książki wybrane wcześniej przez nich z „Przewodnika Bibliograficznego”, wprowadzał do kartoteki źródeł czasopiśmienniczych nowe czasopisma, sporządzał indywidualne listy czasopism do opracowania przez bibliografów, prowadził ewidencję opracowanych czasopism oraz monitorował przebieg prac nad gromadzeniem materiału bibliograficznego z książek i czasopism, organizował zebrania poświęcone przebiegowi prac nad rocznikiem i metodzie bibliograficznej PBL, sprawdzał kompletność materiału zebranego z czasopism. Do zadań redaktora rocznika należały również kwerendy biblioteczne, przygotowanie delegacji części zespołu autorskiego, który opracowywał czasopisma niedostępne w Poznaniu, współpraca z wydawnictwem w zakresie korekt i przygotowania do druku. Pod koniec prac nad tomem PBL jedna osoba wyłoniona z zespołu autorskiego – przez wiele lat była to Ewa Ziolkowa – sporządzała indeks rzeczowy, czyli listę haseł wraz z numerami odnoszącymi się do poszczególnych pozycji bibliograficznych, czemu towarzyszyła między innymi weryfikacja początkowych zahasłowań i poprawności adiustacji oraz redakcji tekstu.

W 1991 roku ukazał się ostatni tom PBL wydawany przez łódzki oddział Państwowego Wydawnictwa Naukowego (była to druga część tomu PBL za rok 1983). Tomy PBL za lata 1984–1988 wydawane były przez Pracownię Bibliografii Bieżącej IBL PAN w latach 1993–2000. W tej sytuacji bibliografom przydzielono dodatkowe zadania. Zajmowali się oni także przygotowaniem wydruku bibliografii, sprzedażą i dystrybucją PBL. Chcę zwrócić uwagę na to, że wśród licznych zadań zespołu autorskiego nie ma obowiązku przygotowania rozprawy doktorskiej, uzyskania stopnia doktora, doktora habilitowanego, profesora. Nie przewiduje się czasu na aktualizację wiedzy literaturoznawczej i własną pracę badawczą⁵⁴.

Terminologia dotycząca teorii literatury, ale też innych zagadnień naukowych dokumentowanych w PBL wprowadzana była do tej bibliografii z opóźnieniem. Można wymienić trzy powody tej sytuacji. Po pierwsze, PBL wydawano z opóźnieniem. W przypadku bibliografii dokumentujących produkcję wydawniczą w latach 60. luka między ostatnim wydanym tomem a rokiem bieżącym wynosiła od trzech do pięciu lat, w latach 70. od trzech do ośmiu lat, w latach 80. od siedmiu do dwunastu lat. Od kiedy prowadzona jest baza danych, opracowania kolejnych lat publikowane są z kilkunastoletnim opóźnieniem. Obecnie zespół autorski pracuje nad bibliografią za lata 2004–2012. Pracownicy równocześnie opracowują kilka roczni-

⁵⁴ Podczas konferencji bibliograficznej zorganizowanej 20 maja 1951 roku pojawił się postulat zespołu bibliografów, aby część godzin ich pracy przeznaczyć na samodzielną pracę naukową i doksztalcenie. Propozycja została zaakceptowana, ale ten stan nie utrzymał się długo. Jednak kilkoro pracowników Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN uzyskało stopień doktora. Prace nad rozprawami doktorskimi prowadzili w czasie wolnym od obowiązków etatowych i z reguły poza IBL PAN – na Uniwersytecie imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytecie Wrocławskim. Byli to: Janina Formanowicz, Kornel Szymanowski, Krystyna Tokarzówna, Teresa Tyszkiewicz, Jerzy Kandziora, Zyta Szymańska oraz trzy osoby zatrudnione w PBB IBL PAN w trakcie studiów doktoranckich na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu: Beata Koper, Cezary Rosiński i Tomasz Umerle.

ków, aby zmniejszyć odstęp dzielący rok dedykacji PBL i rok bieżący. W tym celu wprowadzono nowe narzędzia cyfrowe oraz metody pracy bibliograficznej (na przykład automatyczny import opisów bibliograficznych książek z bazy danych Biblioteki Narodowej, który zastąpił przepisywanie informacji z „Przewodnika Bibliograficznego” do bazy danych). Po drugie, brak orientacji bibliografów w aktualnej, polskiej i światowej literaturze z zakresu teorii literatury. Nie zapewniało jej czytanie w czasie opracowywania tomu PBL specjalistycznych czasopism oraz książek sprzed kilku- czy kilkunastu lat. Chcę w tym miejscu wspomnieć, że ze względu na szeroki zakres PBL każdy członek zespołu autorskiego ma przypisane działy, nad którymi sprawuje pieczę. W praktyce oznacza to, że redaktor działu kwalifikuje książki do działu, sporządza adnotacje i opisy zawartości, przeprowadza korekty zebranego materiału. Jednak w przypadku czasopism trudno o realizację takiego scenariusza. Do każdego rocznika PBL zespół opracowuje z autopsji około 850 tytułów czasopism. Nie sposób podzielić ich tak, aby każdy pracownik zapoznawał się tylko z czasopismami dotyczącymi tematyki przydzielonego mu działu, choć takie próby są podejmowane. Bibliografia w dalszym ciągu dokumentuje wiele czasopism literackich, społeczno-kulturalnych, regionalnych, ogólnopolskich dzienników i tygodników, których zawartość jest bardzo zróżnicowana i trudna do przewidzenia. Trzecim powodem opóźnień związanych z wprowadzaniem do struktury działów nowej terminologii literaturoznawczej jest sposób organizacji pracy w IBL PAN. Zmieniające się literatura oraz nauka o literaturze przysparzają bibliografom wiele problemów i są dużym wyzwaniem. Pierwszym czytelnikiem książki czy nowego czasopisma jest bibliotekarz (kataloger), drugim często – bibliograf. To on musi poprawnie zaklasyfikować książkę i określić jej tematykę. Jeśli nie ma czasu na aktualizację swojej wiedzy, na zapoznanie się z najnowszą terminologią, może mieć z tym problem.

Gdy struktura działów PBL wymaga gruntownej modyfikacji, najlepszym rozwiązaniem są konsultacje z badaczem specjalizującym się w kłopotliwym dla dokumentalistów zagadnieniu. Niestety, w IBL PAN

nie ma jasnej procedury przeprowadzania konsultacji wewnętrznych. Bibliografowie, ze względu na specyficzny charakter wykonywanej pracy – jak już wspomniałam, nie są pracownikami naukowymi, nie biorą udziału w pracach pracowni i zespołów badawczych IBL PAN, a także ze względu na lokalizację Pracowni w oddaleniu od głównej siedziby Instytutu – mają utrudnioną ścieżkę kontaktu z naukowcami z IBL PAN i innych ośrodków uniwersyteckich. Sytuacja pogorszyła się w 1992 roku, kiedy Czachowska odeszła z funkcji redaktora naukowego PBL. Nikt nie przejął jej obowiązków. Wówczas PBL straciła redaktora naukowego, czyli pracownika naukowego, który doradzał zespołowi autorskiemu w sprawach merytorycznych, wskazywał nowe zagadnienia wymagające wypracowania zasad bibliograficznych, inicjował kontakty z badaczami. Z perspektywy czasu widać, że była to błędna decyzja. Dynamicznie rozwijająca się humanistyka stawia przez bibliografami wyzwania, którym często nie są w stanie sami sprostać. Konsultacje powinny być stałym elementem pracy nad kolejnymi rocznikami bibliografii.

Bibliografowie zdani na własną wiedzę, doświadczenie i intuicję wypracowali metody gromadzenia pozycji bibliograficznych, których tematyka sprawiała problemy w klasyfikowaniu i mogła być zapowiedzią zmian w literaturze oraz literaturoznawstwie. W okresie gdy bibliografię wydawano drukiem, a poszczególne tomy stanowiły zamkniętą całość, dokumentowały piśmiennictwo z jednego roku, a w niektórych przypadkach dwóch lat, uchwycenie symptomów nowych zjawisk w literaturoznawstwie i wprowadzenie terminologii wymagało od bibliografów uważnego obserwowania tematyki publikacji. Ważne jest też to, że prace przygotowawcze i wdrożenie nowych zasad ściśle wiązało się z cyklem pracy nad tomem bibliografii. Jak już wcześniej pisałam, zmiany w teorii literatury były obserwowane w czasie pracy nad PBL za 1967 (wyd. 1970). Wówczas Czachowska w uwagach redaktora naukowego do maszynopisu bibliografii napisała, że układ działów podrzędnych budzi wątpliwości i że nowy układ zostanie wprowadzony w tomie za rok 1968

(wyd. 1971)⁵⁵. Prawdopodobnie stan zaawansowania prac nad PBL za rok 1967 i ustalone terminy pracy wydawnictwa i drukarni nie pozwalały na przeprowadzenie wnikliwej analizy zebranego materiału bibliograficznego i literatury przedmiotu, konsultacji z teoretykiem literatury, dyskusji zespołu autorskiego, podjęcie decyzji i zmiany w maszynopisie. Dlatego sprawę odroczoneo o rok. Formalnie nowa struktura działu „Teoria literatury” została wprowadzona od tomu za rok 1968. W rzeczywistości oznaki zmian w dyscyplinie bibliografowie i redaktor naukowy widzieli wcześniej.

Przejdę teraz do omówienia sposobu, w jaki z takimi problemami radzi sobie zespół bibliografów opracowujących bazę danych PBL. Powstało rozwiązanie zakładające tworzenie haseł indeksu rzeczowego, które są „inkubatorami” dla materiałów zwiastujących nowe zjawiska i idee. Indeks rzeczowy to klasyfikacja pomocnicza wobec działów osobowych i rzeczowych. W programie służącym do wprowadzania rekordów bibliograficznych do bazy danych hasła indeksu rzeczowego dodawane są w momencie sporządzania rekordu, ale użytkownik wyświetlający ten rekord na stronie internetowej nie widzi przyporządkowanych haseł. Do przeszukiwania ich służy osobna wyszukiwarka, dostępna także na stronie głównej. Przykładem może być hasło „Literatura w Internecie”, utworzone w czasie prac nad PBL za rok 1998. Gromadzone są tam materiały dotyczące między innymi: publikowania w internecie tekstów literackich pierwotnie ogłaszanych drukiem, literatury tworzonej w internecie i przeznaczonej jedynie do funkcjonowania w sieci, generatorów tekstów literackich, gatunków cyfrowych, internetowej twórczości kolektywnej, czasopism elektronicznych (*born digital*), których jedyną przestrzenią wydawniczą jest internet, aktywności pisarzy w sieci (blogów, mediów społecznościowych). To hasło indeksu rzeczowego powstało, aby zgromadzić rekordy bibliograficzne publikacji, które zapowiadają nowy nurt w literaturze i literaturoznawstwie, a także by przechować je do momentu wykrystalizowania się odpowiedniej

⁵⁵ Jadwiga Czachowska, *Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977...*, dz. cyt.

terminologii. Wówczas bibliografowie będą mogli stworzyć nowy dział i znaleźć dla niego odpowiednie miejsce w strukturze działów. Niewykluczone, że elementem tego procesu będą konsultacje z badaczami literatury i mediów cyfrowych.

Ważnym tematem jest również brak archiwizacji wczesnych struktur działów PBL zastosowanych w bazie danych. Obowiązuje w niej wspólna lista działów. Odzwierciedla ona bieżący stan struktury działów. Użytkownik nie otrzymuje informacji, jakie nowe działy wprowadzono do bibliografii, kiedy miało to miejsce lub kiedy zmodyfikowano nazwy działów. Nie może też zobaczyć struktury działów obowiązującej w wybranym roczniku opublikowanym w bazie danych. Niestety do chwili obecnej zmiany struktury działów PBL, dokonane w bazie danych, nie zostały opisane. Zrekonstruowanie modyfikacji działu teoretycznoliterackiego w PBL wprowadzonej w roczniku 1998 możliwe było dzięki nielicznym zachowanym dokumentom oraz informacjom pozyskanym od dokumentalistów opracowujących wówczas bibliografię. Korzystałam także z wcześniejszych wersji strony internetowej PBL zarchiwizowanych przez Wayback Machine.

Mechanizmy aktualizacji „Polskiej Bibliografii Literackiej” do stanu badań

Konsultacje z teoretykami literatury nie były jedynym sposobem zasięgnięcia opinii specjalistów na temat zakresu i kształtu „Polskiej Bibliografii Literackiej”. Ważną funkcję pełniły również zebrania poświęcone projektowi pierwszego tomu PBL za rok 1948, recenzje bibliografii pisane przez redaktorów naukowych oraz recenzje wydawnicze przygotowywane na prośbę Instytutu Badań Literackich. Dostarczały one cennych wskazówek dotyczących zmian i ulepszeń, których wymagała PBL. Spotkania, na których omawiano bibliografię, odbywały się w różnych odstępach czasu i z różnych powodów. Nie licząc etapu opracowania projektu bibliografii (chodzi o przełom lat

40. i 50.), organizowano je najczęściej wtedy, gdy PBL mierzyła się z wyzwaniami. Muszę zaznaczyć, że konsultacje czy zebrania nie zawsze dotyczyły problemów merytorycznych, czasami wynikały z trudności związanych z organizacją pracy nad PBL. Przejdę teraz do omówienia tych kwestii.

Konferencje bibliograficzne i narady produkcyjne

O konferencjach oraz naradach jako formie budowania PBL pisałam już wcześniej w aspekcie kształtowania się struktury działu „Teoria literatury”. Wracam do tego wątku, by scharakteryzować konferencje i narady produkcyjne jako narzędzie służące do konsultacji i aktualizacji PBL w stosunku do stanu badań. Przypomnijmy, w latach 1949–1952 w Instytucie Badań Literackich odbyło się pięć spotkań, zwanych zamiennie konferencjami bibliograficznymi i naradami produkcyjnymi, podczas których twórcy bibliografii i konsultanci reprezentujący Instytut oraz inne ośrodki naukowe dyskutowali na temat kształtu planowanego pierwszego rocznika PBL⁵⁶. Podczas zebrania ich uczestnicy rozmawiali między innymi o doborze i zasadach eliminacji czasopism podlegających opracowaniu, układzie planowanej bibliografii, nazewnictwie działów rzeczowych, szczegółowości indeksu rzeczowego, organizacji pracy zespołu autorskiego, planie wydawniczym PBL.

Pierwsze dwie konferencje dotyczyły układu bibliografii. Debatujący zgodzili się na podział bibliografii na dwie części: „Teksty” i „Opracowania” oraz zastosowanie w części drugiej układu systematycznego z podziałem na poddziały rzeczowe. Najważniejszymi

⁵⁶ Konferencja zorganizowana 17 września 1949 roku w IBL w Warszawie; konferencja bibliograficzna zorganizowana 29 października 1949 roku w Poznaniu; konferencja bibliograficzna zorganizowana 20 maja 1951 roku w Poznaniu; narada produkcyjna zorganizowana 15 stycznia 1952 roku w IBL w Warszawie; konferencja bibliograficzna zorganizowana 27 listopada 1952 roku w IBL w Warszawie.

sprawami poruszonymi podczas wspomnianych spotkań były ustalenie poziomu szczegółowości działów rzeczowych, zakresu działu „Teoria literatury” i wybór terminologii stosowanej w nazwach działów. Konferencja bibliograficzna zorganizowana 20 maja 1951 roku w Poznaniu dotyczyła organizacji pracy zespołu autorskiego i planu wydawniczego, a narada produkcyjna zwołana 15 stycznia 1952 roku w Warszawie poświęcona była układowi literatur obcych, projektowi periodyzacji „Historii literatury i krytyki literackiej”, zakresowi działu „Nauki pomocnicze” i zasadom selekcji materiału bibliograficznego. Podczas ostatniego zebrania, które odbyło się 27 listopada 1952 roku, omawiano hasła osobowe, które ze względu na zalecenie cenzury nie mogły być uwzględnione, oraz przedstawiono listę czasopism emigracyjnych i katolickich wyeliminowanych przez cenzurę z opracowania.

Recenzje „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”

Kolejny cykl konsultacji w sprawie „Polskiej Bibliografii Literackiej” miał miejsce po wydaniu tomu PBL za rok 1948 (wyd. 1954). Jeszcze przed pojawieniem się w czasopismach jego omówień Dyrekcja Instytutu Badań Literackich PAN zwróciła się z prośbą o przygotowanie recenzji do Wiktora Hahna, historyka literatury i bibliografa, Henryka Berezy, krytyka literackiego, oraz do Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej⁵⁷. Co ważne, był to początkowy okres pracy nad PBL i dopracowywania przez zespół autorski różnych rozwiązań. Struktura działów PBL przedstawiała się wtedy następująco. Bibliografię podzielono na dwie nadrzędne części: „Teksty” i „Opracowania”. W każdej z nich wyodrębniono działy „Literatura polska” i „Literatury obce”. W „Tekstach” znajdowały się działy osobowe podmiotowe twórców polskich i obcych uporządkowane alfabetycznie w obrębie

⁵⁷ Z ramienia Instytutu Bibliograficznego recenzję napisały: Halina Klimczakowa, Wanda Piusińska, Krystyna Ramlau, Elżbieta Słodkowska i Janina Wilgat.

każdej literatury, w „Opracowaniach” zaś – działy osobowe przedmiotowe twórców polskich oraz obcych, a także działy rzeczowe. W części „Opracowania” w dziale „Literatura polska” wyodrębniono następujące działy podrzędne: „Historia literatury i krytyka literacka” (tu do epok literackich przyporządkowano działy osobowe przedmiotowe), „Teoria literatury i krytyki. Językoznawstwo”, „Nauki pomocnicze”, „Teatr i film”, „Organizacja nauki o literaturze”. Te same działy podrzędne wprowadzono w dziale „Literatury obce”, o ile zgromadzono odpowiedni materiał bibliograficzny. Krytyczne uwagi recenzentów odnosiły się między innymi do podwójnego stosowania działów osobowych oraz niefunkcjonalności podziału struktury działów PBL na „Teksty” i „Opracowania”, co szczegółowo omówię poniżej.

Recenzenci zwracali również uwagę na zalety bibliografii – na to, że publikacja PBL jest odpowiedzią na potrzeby środowiska literaturoznawców i będzie niezbędną pomocą w warsztacie badacza literatury. Zgodnie podkreślali, że ogrom oraz różnorodność zebranego materiału bibliograficznego przysporzyły bibliografom wielu problemów, rozwiązywanych czasami w sposób nowatorski. Zgłaszali także uwagi krytyczne dotyczące tomu za rok 1948 i proponowali usprawnienia, które miały ulepszyć następne roczniki bibliografii.

Hahn za słuszne uznał podmiotowo-przedmiotowy układ bibliografii oraz szeroki zakres opracowywanych czasopism. Zwracał uwagę na niezgodności informacji podawanych w indeksach z pozycjami w tekście bibliografii, drobiazgowo rejestrowanie w indeksie osobowym wszelkich wzmianek o twórcy. Przykładem tego jest odnotowywanie przy hasle indeksowym Juliusza Słowackiego pozycji bibliograficznych, nawet gdy dotyczyły tylko nazwiska w nazwie instytucji – Teatru imienia Juliusza Słowackiego w Krakowie. Zdaniem Hahna ta drobiazgowość przysparza niepotrzebnej pracy czytelnikowi poszukującemu informacji o pisarzu⁵⁸. Bereza, odnosząc się do

⁵⁸ Wiktor Hahn, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”* [8.01.1955], MSVW.

części „Opracowania”, kwestionował przypisanie działów osobowych niektórych pisarzy do epok literackich, na przykład Leopolda Staffa do „Naturalizmu, Młodej Polski”, Jarosława Iwaszkiewicza, Leona Kruczkowskiego, Jerzego Putramenta do „Dwudziestolecia międzywojennego”, Jerzego Andrzejewskiego, Ksawerego Pruszyńskiego do „Literatury współczesnej”, a samo umieszczanie haseł osobowych w epokach literackich uznawał za nieprzydatne oraz niemożliwe do przeprowadzenia bez uchybień. Zwracał uwagę na niefunkcjonalność indeksów osobowego i rzeczowego. Zgłaszał obiekcje dotyczące podziału bibliografii na „Teksty” i „Opracowania”, ponieważ dodawało to pracy czytelnikowi, który w jednym miejscu musiał poszukiwać informacji o twórczości pisarza, a w drugim omówień na jego temat. Krytyk zwracał także uwagę na niekonsekwencję w przypisywaniu książek do „Tekstów” i „Opracowań”. Za słuszny uważał podział na literatury narodowe⁵⁹.

Recenzentki z Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej skupiły się na wskazaniu błędów i zaproponowaniu zmian, które miały ulepszyć metodę bibliograficzną PBL, ułatwić pracę bibliografów i korzystanie z publikacji przez czytelników oraz zaoszczędzić miejsce, niezwykle cenne w przypadku bibliografii tak obszernej jak PBL. Autorki recenzji postulowały usunięcie zagadnień takich jak: teatr, film, językoznawstwo i nauki pomocnicze⁶⁰, czego efektem miało być ograniczenie zakresu bibliografii do literatury i literaturoznawstwa. Chwałyły zastosowanie w publikacji układu systematycznego uzupełnionego indeksami osobowym i rzeczowym⁶¹. Krytycznie wypowiedziały się na temat rozwiązań zastosowanych w układzie, które utrudniają wyszukiwanie informacji. Chodziło tu między innymi o podział struktury działów bibliografii na „Tek-

⁵⁹ Henryk Bereza, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”*, msWw.

⁶⁰ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 136.

⁶¹ Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” [przed 11.04.1955]*, MJC.

sty” i „Opracowania”⁶², w ramach których uszeregowane były działy osobowe literatury polskiej i literatur obcych (występujące zarówno w części „Teksty”, jak i w części „Opracowania”) oraz działy rzeczowe (znajdujące się w części „Opracowania”), nieidentyfikowanie wierszy publikowanych bez tytułu⁶³, niekonsekwencja w prezentowaniu publikacji przedmiotowych (publikacje samoistne wydawniczo opisywano jako osobne pozycje, a niesamoistne wydawniczo grupowano w opisy zbiorowe, często bardzo długie i przez to nieczytelne)⁶⁴, zastosowanie w opisach dzieł zbiorowych układu alfabetycznego według nazwisk autorów (był on ułatwieniem w przypadku poszukiwania informacji o twórcach, ale utrudniał czytelnikom bibliografii przeglądanie działów rzeczowych)⁶⁵. Wybór i sposób sformułowania nazw zagadnień rzeczowych – zarówno w działach, jak i w indeksie rzeczowym – niekiedy był uznawany za zbyt ogólnikowy. Określenia takie jak: „ogólne”, „szczegółowe”, „życie literackie” nie wskazują czytelnikowi, jakie informacje znajdzie w dziale⁶⁶. Autorki recenzji zwracały również uwagę na niekonsekwentne stosowanie odsyłaczy, brak przejrzystości w przypadku dużych całości opisów bibliograficznych i niektórych rozwiązań typograficznych⁶⁷. W PBL za 1948 rok zastosowano trzy rodzaje odsyłaczy: do numerów pozycji bibliograficznych, do artykułu lub rozdziału w książce oraz do działu osobowego. Całości opisów bibliograficznych, o których tu mowa, to zgrupowane opisy bibliograficzne, połączone według określonych kategorii formalnych lub tematyki i oddzielone graficznie od nowego wiersza. W części „Teksty” w dziale osobowym odrębne całości tworzyły opisy bibliograficzne: wydawnictw zwartych, fragmentów

⁶² Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 136.

⁶³ Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”...*, dz. cyt.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Jadwiga Czachowska, *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce...*, dz. cyt., s. 136.

⁶⁶ Instytut Bibliograficzny, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948”...*, dz. cyt.

⁶⁷ Tamże.

książek, wierszy drukowanych w czasopiśmie, tekstów prozatorskich drukowanych w czasopiśmie, tekstów paraliterackich publikowanych w czasopiśmie⁶⁸. Natomiast w części „Opracowania” całość tworzyły opisy bibliograficzne książek wraz z ich recenzjami oraz artykuły z czasopiśm zebrane według związanych z działem zagadnień. Taka całość rozpoczynała się od nazwy zagadnienia zapisanej rozstrzelonym drukiem⁶⁹.

Recenzje zostały omówione w Pracowni Bibliograficznej IBL PAN w Poznaniu 7, 13–15 kwietnia 1955 roku. Bibliografowie przygotowali swoje stanowisko w sprawie uwag i postulatów zgłaszanych przez recenzentów⁷⁰. Następnie 19 kwietnia 1955 roku w Warszawie odbyło się posiedzenie Działu Bibliografii IBL PAN, w którym poza Vrtelem-Wierczyńskim i przedstawicielkami poznańskich bibliografów udział wzięli: Helena Hleb-Koszańska, Wanda Piusińska, Elżbieta Słodkowska, Janina Wilgat z Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej, Janina Wiercińska, Andrzej Ryszkiewicz i Eugeniusz Szwanowski z Państwowego Instytutu Sztuki, Aniela Szwejcerowa z Ośrodka Bibliografii i Dokumentacji Naukowej PAN, Stanisław Stupkiewicz, reprezentujący Komitet Redakcyjny Bibliografii Literatury Polskiej „Nowy Korbut”, Jan Berger, Julian Krzyżanowski oraz pracownicy Działu Bibliografii IBL PAN i Działu Dokumentacji i Edytorstwa IBL PAN. Dyskusji poddano uwagi recenzentów dotyczące: doboru i selekcji materiałów w działach „Teatr i film” oraz „Nauki pomocnicze”; układu bibliografii (podziału na części „Teksty” i „Opracowania”, pozycji zbiorowych, wyboru i nazewnictwa haseł rzeczowych). Ze względu na brak bibliografii teatrologicznej i zebrany materiał do PBL za lata 1944/1945–1947 i 1948 uczestnicy spotkania podjęli decyzję o zachowaniu działu „Teatr i film” w wymienionych

⁶⁸ *Objaśnienia układu i metody*, w: „Polska Bibliografia Literacka za rok 1948”..., dz. cyt., s. IX.

⁶⁹ Tamże, s. XI.

⁷⁰ *Protokół z zebrań dyskusyjnych dotyczących „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1948” zorganizowanych w dniach 7, 13-15 kwietnia 1955 w Poznaniu*, MSVW.

tomach bibliografii i nawiązaniu w tym zakresie współpracy z Państwowym Instytutem Sztuki. Jeśli chodzi o dział „Nauki pomocnicze”, PBL, niezależnie od bibliografii specjalnych, miała uwzględniać wszystkie materiały, które mogą interesować historyków literatury. Utrzymany został podział struktury działów na „Teksty” i „Opracowania”. Postulaty Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej dotyczące bardziej szczegółowego podziału materiałów bibliograficznych w pozycjach zbiorowych miały zostać poddane dyskusji w zespole bibliografów poznańskich opracowujących PBL. Ponadto uczestnicy posiedzenia postanowili, że Pracownia Bibliograficzna IBL w Poznaniu nawiąże współpracę z Działem Literatury Współczesnej IBL przy ustalaniu listy haseł indeksu rzeczowego i wyborze terminologii⁷¹. Wydanie tomu PBL za rok 1948 zakończyło długi proces narad produkcyjnych i konferencji, w czasie których krystalizowały się zakres, schemat działów i ich nazewnictwo, układ, sposób tworzenia opisów bibliograficznych oraz projekt typograficzny bibliografii. Rozwiązania przyjęte w tym okresie stosowano w kolejnych tomach bibliografii. Nie zakończyło to jednak konsultacji w sprawie PBL ze specjalistami.

Recenzje wydawnicze

W kolejnych latach Instytut Badań Literackich PAN zwracał się do naukowców z prośbą o napisanie recenzji PBL. Muszę zaznaczyć, że nie każdy tom bibliografii był recenzowany. Zachowane dokumenty świadczą o tym, że po intensywnym okresie omawiania pierwszego wydanego tomu PBL za 1948 rok i kolejnych tomów dokumentujących drugą połowę lat 40., nastąpiła przerwa w tego typu praktykach. Kolejne opinie powstały w latach 80. Jerzy Ziomek, profesor Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu, przygotował recenzje

⁷¹ *Protokół posiedzenia w dniu 19 kwietnia 1955 w Dziale Bibliografii IBL, poświęconego dyskusji nad tomem „Polskiej Bibliografii Literackiej” za rok 1948, MJC.*

dwóch tomów PBL: za lata 1981 i 1982⁷². Autor podkreślił znaczenie tej bibliografii dla badaczy literatury polskiej i dziedzin pokrewnych. Ale w obu recenzjach wyrażał z troską niskim nakładem tej publikacji oraz zaniepokojenie coraz dłuższym odstępem dzielącym rok dedykacji PBL od roku wydania⁷³. Przyczyną takiego stanu rzeczy było opóźnienie prac wydawniczych, a nie dokumentacyjnych. Jako konsekwencję niewielkiego nakładu bibliografii Ziomek wskazywał trudności w dostępie do publikacji w Polsce, ale przede wszystkim za granicą⁷⁴.

Opinie na temat wybranych działów PBL przygotowywali także naukowcy reprezentujący inne niż literaturoznawstwo dziedziny wiedzy. W 1986 roku powstało kilka recenzji PBL za rok 1982 i 1983. Ich autorami byli specjaliści z zakresu recenzowanych działów: Jerzy Myśliński⁷⁵, który recenzował fragment bibliografii dotyczący czasopiśmiennictwa, Halina Janaszek-Ivaničková⁷⁶, która oceniła dział „Literatury obce”, Zbigniew Raszewski⁷⁷, który napisał opinię dotyczącą działu „Teatr”, Rafał Marszałek⁷⁸, recenzent działu „Film”, Maciej Józef Kwiatkowski⁷⁹, który opiniował materiały bibliograficzne dotyczące literatury polskiej w Polskim Radiu. Recenzenci podkreślali, że dla badań naukowych z dziedzin, które reprezentują, PBL stanowi podstawowe źródło informacji. W opiniach powtarzało się stwierdzenie, że PBL jest wyczerpującą bibliografią, dającą pełny obraz polskiej literatury i kultury. Badacze podkreślali, że osobiście korzystają z bibliografii literackiej podczas swoich prac naukowych i robią to także inni badacze reprezentujący ich dziedziny. Porównu-

⁷² Jerzy Ziomek, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1981”*, MJC; tenże, *Recenzja „Polskiej Bibliografii Literackiej za rok 1982”*, MJC.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Jerzy Myśliński, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

⁷⁶ Halina Janaszek-Ivaničková, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

⁷⁷ Zbigniew Raszewski, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

⁷⁸ Rafał Marszałek, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej” /dział Film/,* MJC.

⁷⁹ Maciej Józef Kwiatkowski, *Opinia o „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, MJC.

jąc PBL z innymi bibliografiami dziedzinowymi, zwracali uwagę na to, że bibliografia literacka często dokumentuje zagadnienia pokrewne w szerszej skali niż opracowania z danej dziedziny. Podkreślali konieczność dalszej publikacji bibliografii i skrócenia czasu oczekiwania na kolejne tomy.

Opinie na temat reformy zakresu „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Kolejne opinie specjalistów na temat „Polskiej Bibliografii Literackiej” powstały w 1997 roku. Były one związane z planowaną w tamtym okresie reformą zakresu PBL. Do powodów reformy należały duży okres dzielący rok dedykacji PBL i rok wydania, zmiany na polskim rynku wydawniczym po 1989 roku, które skutkowały wzrostem liczby książek i czasopism wchodzących w zakres zainteresowania PBL, niewystarczająca liczba bibliografów zatrudnionych w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN, by utrzymać tempo wydawania kolejnych roczników bibliografii. Reforma w praktyce miała wiązać się ze zmniejszeniem liczby opracowywanych czasopism, rezygnacją z odnotowywania niektórych książek, na przykład podręczników szkolnych w dziale „Dydaktyka literatury polskiej”, ograniczeniem zakresu w działach „Czasopiśmiennictwo”, „Antologie i zbiory”, „Teatr”, „Film”, „Radio” i „Telewizja”, zaprzestaniem ustalania tytułów oryginalnych wierszy i opowiadań przełożonych na języki obce. Opinie na temat reformy przedstawili: Jadwiga Czachowska i Ewa Głębicka z IBL PAN, Janusz Degler z Uniwersytetu Wrocławskiego, Stanisław Mossakowski z Instytutu Sztuki PAN, Alina Nowicka-Jeżowa z Uniwersytetu Warszawskiego oraz Jan Malicki z Biblioteki Śląskiej⁸⁰. Eksperci, ro-

⁸⁰ Jadwiga Czachowska, *Uwagi dotyczące „Propozycji reformy Polskiej Bibliografii Literackiej” opracowanych przez kierownika Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL mgr Jacka Biesiadę*; Ewa Głębicka, *Opinia na temat reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”*; Janusz Degler, *Opinia o propozycjach reformy „Polskiej Bibliografii Li-*

zując powody planowanych zmian, przychylnie wypowiadali się na temat ograniczenia liczby opracowywanych czasopism (lub proponowali daleko idącą selekcję materiałów bibliograficznych z nich pochodzących), redukcji zawartości działów „Czasopiśmiennictwo”, „Dydaktyka literatury polskiej”, „Antologie i zbiory”, rezygnacji z ustalania oryginalnych tytułów tłumaczeń tekstów literackich. Natomiast wyrażali zaniepokojenie możliwością ograniczenia zakresu działów „Teatr”, „Film”, „Radio” i „Telewizja”.

Następnie 4 maja 1998 roku odbyło się zebranie w sprawie reformy PBL zorganizowane przez Komisję Edytorstwa i Dokumentacji Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN i IBL PAN. Jego celem było przedstawienie problemów, z jakimi borykał się wówczas zespół autorski, i poznanie oczekiwań naukowców wobec PBL. Podczas zebrania omówiono trzy ekspertyzy dotyczące proponowanych zmian w bibliografii. Ich autorami byli Stanisław Fita, Henryk Markiewicz oraz Oskar S. Czarnik. Ekspertcy zalecali ograniczenie od rocznika PBL za 1990 rok doboru materiałów ze względu na wzrost liczby czasopism i konieczność ich selekcji. Uczestnicy dyskusji postulowali, aby

- nie zmieniać zakresu bibliografii, wszelkie zmiany wprowadzać z dużą ostrożnością, modyfikować z rozwagą listę źródeł czasopiśmienniczych,
- prowadzić prace bibliograficzne dwutorowo: kontynuować PBL, a równocześnie publikować na bieżąco „Bibliografię nauki o literaturze”⁸¹,

terackiej”; Stanisław Mossakowski, *List do E. Sarnowskiej-Temierusz z 9 maja 1997*; Alina Nowicka-Jeżowa, *List do S. Dubisza z 13 czerwca 1997*; Jan Malicki, *Uwagi do „Propozycji reformy Polskiej Bibliografii Literackiej*”. Lokalizacja wszystkich wymienionych źródeł: Archiwum Zakładowe IBL PAN, Opinie dotyczące reformy Polskiej Bibliografii Literackiej. Kopie, sygn. 259/11.

⁸¹ Z powodu opóźnień w wydawaniu PBL w Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN podjęto pracę na bibliografią literaturoznawczą, która miała dostarczyć aktualnych informacji o publikacjach dotyczących literatury. Ukazały się dwa tomy tej publikacji: Aleksandra Żurawska-Włoszczyńska, Jacek Biesiada, *Bibliografia nauki*

- zwrócić się do MEN [Ministerstwa Edukacji Narodowej], MKiS [Ministerstwa Kultury i Sztuki] i uczelni wyższych o dofinansowanie (uniwersytety prosić też o dofinansowanie „Bibliografii nauki o literaturze”),
- wystąpić z pismem do ośrodków uniwersyteckich i innych zainteresowanych o uznanie PBL za zadanie ogólnoośrodkowe,
- założyć komputerową bazę danych⁸².

Zgodnie z sugestiami autorów opinii na temat reformy PBL i uczestników debat, a także środowiska twórców teatralnych i filmowych⁸³, zakres działów „Teatr”, „Film”, „Radio” i „Telewizja” pozostał bez zmian. Rozpoczęły się również prace nad stworzeniem bazy danych dla PBL. W kolejnych latach temat modyfikacji powracał na zebraniach wewnętrznych Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu oraz w czasie spotkań przedstawicieli Pracowni z Dyrekcją IBL PAN oraz pracownikami dokumentacji zatrudnionymi w Instytucie.

Dyskusja rozstrzygająca kształt PBL od rocznika za rok 1990 odbyła się 11 czerwca 2001 roku w Warszawie. W zebraniu tym udział wzięli: Elżbieta Sarnowska-Temierusz, Jacek Biesiada, Jerzy Kandziora, Jadwiga Czachowska, Roman Loth, Ewa Głębińska, Alicja Szałağan, Dobrosława Świerczyńska, Grażyna Pawlak i Barbara Tyszkiewicz. Wówczas podjęto decyzję o nieopracowywaniu przez

o literaturze polskiej i teorii literatury w Polsce za rok 1993, Ośrodek Wydawnictw Naukowych, Poznań 1995; Aleksandra Żurawska-Włoszczyńska, Jacek Biesiada, *Bibliografia nauki o literaturze polskiej i teorii literatury w Polsce za rok 1994*, Instytut Badań Literackich, Warszawa–Poznań 1996.

⁸² *Protokół z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”*, Archiwum Zakładowe IBL PAN, Kosztorys Polskiej Bibliografii Literackiej, kopia protokołu z zebrania w sprawie reformy „Polskiej Bibliografii Literackiej”, sygn. 259/7.

⁸³ *List Kazimierza Kaczora, prezesa Związku Artystów Scen Polskich do Elżbiety Sarnowskiej-Temierusz z 20 grudnia 1997 roku*, Archiwum Zakładowe IBL PAN, Instrukcja Zmiany zasad selekcji wprowadzone od rocznika 1989 w Polskiej Bibliografii Literackiej, sygn. 255/18.

bibliografię literacką czasopism o profilach: prawniczym, ekonomicznym i politologicznym; lokalnych tygodników; pism organów partyjnych, o wyraźnym profilu ideologicznym; czasopism popularnych o charakterze religijnym; dzienników, z wyjątkiem wybranych tytułów gazet o zasięgu centralnym. Zdecydowano o ograniczeniu rejestracji podręczników szkolnych do podręczników do nauczania literatury w szkołach średnich; redukcji listy autorów, których twórczość pozaliteracka dokumentowana była w całości; ograniczeniu szczegółowości adnotacji antologii wspomnień; pomijaniu informacji o spektaklach obcych wystawianych za granicą, specjalistycznych bibliografiach historycznych dziedzin pokrewnych; nieuwzględnianiu słowników biograficznych osób niezwiązanych bezpośrednio z literaturą, na przykład lekarzy, adwokatów, lotników, oraz popularnych słowników językowych; ograniczeniu odnotowywania opracowań ogólnych dotyczących czasopiśmiennictwa oraz wydawnictw; rezygnacji z uwzględniania w bibliografii publikacji o letnich kursach polonijnych, książek i artykułów o charakterze ogólnym dotyczących dydaktyki literatury polskiej, a także materiałów dotyczących kształcenia językowego. Od rocznika PBL za rok 1990 zrezygnowano z podawania opisów zawartości zbiorów poetyckich i prozatorskich. Aprobata nie zyskała propozycja zmiany tytułu bibliografii na „Polska bibliografia literacka i teatralna”⁸⁴.

Recenzje redaktorów naukowych „Polskiej Bibliografii Literackiej”

Poza recenzjami przygotowywanymi przez osoby niezwiązane z Instytutem, ważnym elementem pracy nad bibliografią były zadania realizowane przez redaktorów naukowych PBL. Byli nimi kolejno:

⁸⁴ *Protokół z zebrania dotyczącego zmian w opracowywaniu „Polskiej Bibliografii Literackiej” (od rocznika 1990)*, Materiały Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN w Poznaniu. [Dokument dostępny w Pracowni Bibliografii Bieżącej].

Barbara Rafałowska (do 1956 roku), Witold Suchodolski (w latach 1957–1966) i Jadwiga Czachowska (w latach 1967–1992).

Redaktor naukowy nie był członkiem zespołu autorskiego, ale współpracował z nim na każdym etapie pracy nad tomem PBL. Początek prac nad PBL przypada na okres stalinizmu w Polsce. W tym czasie redaktor naukowy PBL pełnił specjalną funkcję recenzenta wewnętrznego, dbającego o to, aby publikacja spełniała wymogi cenzury. Dwa pierwsze tomy PBL (w kolejności wydawania), czyli PBL za rok 1948 (wyd. 1954) i PBL za rok 1947 (wyd. 1956) powstały pod redakcją naukową Barbary Rafałowskiej. Była ona tłumaczką *Poematu pedagogicznego* Antona Makarenki oraz edytorką listów i pism więziennych Feliksa Dzierżyńskiego. W 1946 roku została zastępcą redaktora naczelnego Spółdzielni Wydawniczej „Książka”, a później pełniła tę samą funkcję w Spółdzielni Wydawniczej „Książka i Wiedza”. W latach 1950–1958 pracowała jako zastępca redaktora naczelnego czasopisma „Twórczość”. Od lutego 1952 roku była zatrudniona w Instytucie Badań Literackich na stanowisku kierownika Działu Literatury Współczesnej⁸⁵. W świetle zachowanych dokumentów z tamtego czasu wyraźnie widać, że zadaniem redaktora naukowego w okresie stalinowskim było czuwanie nad tym, aby w bibliografii nie znalazły się publikacje dotyczące osób i zagadnień, które mogłyby zakwestionować cenzura. Rafałowska przedstawiała Stefanowi Vrtelowi-Wierczyńskiemu listy nazwisk twórców, których teksty i publikacje na temat ich działalności nie mogły się ukazać w bibliografii⁸⁶. W tej sytuacji z bibliografii usuwano działy osobowe, a także

⁸⁵ Rafałowska Barbara, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 7, oprac. zespół pod red. Jadwigi Czachowskiej i Alicji Szalagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2001, s. 14–15 [autorka hasła Maria Kotowska-Kachel].

⁸⁶ *List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 13 XII 1953; List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 23 VII 1954; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 24 VII 1954; List Stefana Vrtela-Wierczyńskiego do Barbary Rafałowskiej z 29 VII 1954*. Wszystkie przytoczone źródła znajdują się w mswv.

fragmenty pozycji bibliograficznych, na przykład opisy współtwórców publikacji, adnotacje, w których pojawiało się nazwisko twórcy objętego zapisem cenzury. Szerzej zjawisko cenzury wewnętrznej w IBL w latach 50. XX wieku opiszę w kolejnym rozdziale. Ponadto redaktorka naukowa miała wpływ na ustalenie listy czasopism podlegających opracowaniu, czego konsekwencją było wyeliminowanie wielu pism określanych jako reprezentujące niski poziom literacki i zasięg czytelniczy. W liście do Vrtela-Wierczyńskiego z 29 września 1952 Rafałowska napisała, że tom PBL za rok 1948

w swej obecnej postaci nie może ukazać się nawet w ograniczonej ilości egzemplarzy. Zmiany dotyczyłyby następujących zasadniczych spraw: 1. sprawa źródeł. Wydaje mi się, że kryterium poziomu literackiego i zasięgu czytelniczego musi zdecydować, dlatego też źródła, które tego poziomu nie gwarantują, powinny być usunięte⁸⁷.

Wśród wymienionych dalej 29 tytułów, które zdaniem Rafałowskiej nie spełniały powyższego kryterium, znalazły się między innymi czasopisma emigracyjne, niektóre obce oraz katolickie. Materiały z lat 1944–1949 zakwestionowane przez redaktorkę naukową PBL oraz cenzurę, a także artykuły z czasopism, które nie podlegały opracowaniu bibliograficznemu w wymienionych latach, zostały uzupełnione i opublikowane w „Dodatku za lata 1944–1949” do PBL za rok 1949 (wyd. 1958).

Kolejni redaktorzy naukowcy PBL ściśle współpracowali z zespołem autorskim bibliografii. Jadwiga Czachowska w liście do Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN po objęciu przez nią funkcji redaktorki naukowej w PBL, napisała, że widzi siebie w roli stałego konsultanta,

który towarzysząc zespołowi autorskiemu przez cały ciąg pracy nad każdym rocznikiem, będzie mógł służyć radą w sprawach merytorycznych, bibliograficznych i naukowych, a stojąc poza zespołem, będzie

⁸⁷ *List Barbary Rafałowskiej do Stefana Vrtela-Wierczyńskiego z 29 IX 1952, MSVW.*

miał większą możliwość widzenia bardziej obiektywnego i „całościowego” i uzgadniania w stopniu słusznym kształtu „Polskiej bibliografii literackiej” z innymi pracami dokumentacyjnymi Instytutu⁸⁸.

W czasie gdy redaktorami naukowymi PBL byli Suchodolski i Czachowska, redaktor naukowy brał udział w podejmowaniu decyzji dotyczących zmian w doborze książek i czasopism podlegających opracowaniu bibliograficznemu oraz materiałów z tychże źródeł, układu bibliografii czy opisu bibliograficznym. Po zapoznaniu się z maszynopisem tomu bibliografii sporządzał szczegółowy wykaz uwag i sugestii, które obejmowały przede wszystkim zgodność zebranego materiału z metodą bibliograficzną PBL, szczególnie z jej zakresem, stosowaną terminologią, schematami redakcji, czyli kolejnością poszczególnych typów materiałów w działach osobowym i rzeczowym, zasadami tworzenia opisów bibliograficznych i adnotacji, poprawność kwalifikacji materiałów do działów PBL, identyfikacji osób i instytucji⁸⁹. Niejednokrotnie po opracowaniu przez redaktora naukowego wytycznych odbywały się wymiana korespondencji lub spotkanie redaktora i zespołu autorskiego, na którym omawiano problemy zasygnalizowane w tekście i podejmowano decyzje o zmianach. Czachowska negocjowała z urzędem cenzury możliwość zachowania w PBL zakwestionowanych wcześniej przez cenzora nazwisk, pozycji bibliograficznych czy adnotacji. Często jej działania kończyły się sukcesem i wycofaniem zaleconych wykreśleń.

PBL wydawano w niewielkim nakładzie, który miał zaspokoić potrzeby naukowców, studentów, dziennikarzy i osób interesujących się literaturą, teatrem i filmem. Ze względu jednak na koszty wydania bibliografii, szczególnie w sytuacji, gdy kolejne tomy zwiększały

⁸⁸ List Jadwigi Czachowskiej do Pracowni Bibliografii Bieżącej IBL PAN z 1 marca 1967, PBB.

⁸⁹ Jadwiga Czachowska, *Uwagi do PBL 1966; Uwagi do Polskiej Bibliografii Literackiej 1967; Uwagi szczegółowe nt. PBL 1977; Uwagi szczegółowe dot. PBL 1980*. Wszystkie wymienione źródła zlokalizowane w MJC.

swoją objętość z powodu coraz większej liczby książek i czasopism podlegających opracowaniu, ważną sprawą poruszaną przez redaktora naukowego była konieczność ograniczenia liczby arkuszy wydawniczych PBL. W tej sytuacji redaktor naukowy w porozumieniu z zespołem autorskim wypracowywał takie rozwiązania dotyczące zakresu PBL, jej układu oraz metody opisu bibliograficznego, które nie wpływały negatywnie na jakość i użyteczność PBL⁹⁰.

Redaktor naukowy przygotowywał również recenzję wydawniczą, a także reprezentował zespół autorski PBL i jego interesy w IBL PAN, w kontaktach z wydawnictwami wydającymi bibliografię i z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (od 1981 roku Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk).

W czasie pracy nad bibliografią zespół autorski natrafiał na materiały, których tematyka nie mieściła się w strukturze działów PBL. Redaktor naukowy próbował wraz z bibliografami znaleźć rozwiązanie problemu, a niekiedy, wykorzystując swoją specjalistyczną wiedzę, proponował nowe rozwiązania. Niektóre problemy wymagały konsultacji z badaczami specjalizującymi się w zmieniającym swój charakter zagadnieniu. Przykładem takiej sytuacji są zmiany w dziale „Teoria literatury”, które omówiłam szczegółowo w tym rozdziale.

Podsumowanie

Przeprowadzona przeze mnie analiza sposobu kształtowania się i wprowadzania zmian struktury działu „Teoria literatury” pokazała, że bibliografia może być narzędziem umożliwiającym śledzenie rozwoju polskiego literaturoznawstwa po II wojnie światowej. Powstał obraz dyscypliny przyswajającej na gruncie polskim nowe orientacje badawcze, omawiane w światowej literaturze przedmio-

⁹⁰ Witold Suchodolski, *Rocznik Polskiej Bibliografii 1956 /Uwagi i propozycje dotyczące redakcji i układu/,* PBB.

tu. Co więcej, dzięki doświadczeniu oraz kompetencjom zespołu bibliografów, redaktorów naukowych i specjalistów konsultujących schemat działów rzeczowych zmiany zachodzące w tej dyscyplinie znajdowały możliwie jak najszybciej swoje odzwierciedlenie. Jednak trzeci etap w historii reorganizacji działu „Teoria literatury”, który rozpoczął się w roczniku 1998 i odzwierciedlał przemiany wynikające ze zwrotu kulturowego, rozpoczął się w PBL z opóźnieniem w stosunku do zmian w dyscyplinie. Przykład ten pokazuje, jak ważne dla jakości oraz merytoryczności bibliografii są dobra organizacja pracy zespołu autorskiego, opieka redaktora naukowego i współpraca z badaczami.

Praca nad tym rozdziałem doprowadziła mnie do refleksji na temat znaczenia formy publikowania bibliografii. Analiza poszczególnych drukowanych tomów PBL pozwoliła mi na prześledzenie w łatwy sposób zmian, jakie zaszły w teorii literatury. Takich możliwości nie daje baza danych PBL, ponieważ obowiązuje tam wspólna struktura działów dla wszystkich dostępnych roczników (obecnie są to roczniki za lata 1989–2012). Wszelkie modyfikacje struktury działów w programie komputerowym wiążą się z dodawaniem nowych działów do już istniejących i aktualizacją listy działów lub ewentualną nieodwracalną modyfikacją nazewnictwa. Użytkownik, przeglądając strukturę działów, widzi jej najaktualniejszą wersję. Nie ma on możliwości sprawdzenia, jak kształtowała się siatka działów w poprzednich latach, kiedy i jakie nowe działy zostały dodane. Z tego powodu rekonstrukcja zmian wprowadzonych w dziale „Teoria literatury” w roczniku za 1998 rok była trudniejsza. Niestety, podobnie jak w przypadku zmiany w tomie PBL za rok 1968, okoliczności ostatniej transformacji nie zostały dotąd opisane ani w formie wstępu do PBL, ani artykułu naukowego czy tekstu na stronie internetowej bibliografii. Odtworzenie szczegółów tego procesu możliwe było dzięki zachowanym w archiwach dokumentom.

Dokonana przeze mnie rekonstrukcja modyfikacji schematu działu „Teoria literatury” w PBL pokazuje, że bibliografia może być nie

tylko źródłem informacji o publikacjach, ale również przedmiotem badań naukowych. Przykład PBL ukazuje bibliografię jako „tekst”, obszar metarefleksji literaturoznawczej. Z jednej strony dokumentuje rozwój dyscypliny naukowej, a z drugiej staje się dokumentem poświadczającym dokonujące się na przestrzeni lat zmiany.